

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОЧОН
ҒАФУРОВ»**

ТДУ 891.550

Ba ҳуқуқи дастнавис

ТБК83.3 2Т

A-14

АБДУЛМАННОНЗОДА МУҲАММАДСИДДИҚ АБДУҶАББОР

ПОЭТИКАИ ҒАЗАЛИЁТИ САҶДИ

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии

номзади илми филология

Ихтисос: 10.01.08 – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ

ХУҶАНД – 2022

Кори диссертационӣ дар кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Данғара» ба анҷом расидааст.

Роҳбари илмӣ:

Сайдҷаъфаров Озод Шовалиевич, доктори илми филология, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Юсупов Умриддин Абдукофиевич,
ходими пешбари илмии шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илми филология

Мирсаидов Бахром Тоҳирович
номзади илми филология, директори Китобхонаи вилояти омӯзгории ба номи Тошҳоҷаи Асирии вилояти Суғд

Муассисаи тақриздиҳанда:

МДТ-и «Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ»

Ҳимояи диссертатсия рӯзи «15» сентябри соли 2022, соати 15⁰⁰ дар ҷаласаи Шурои диссертационии 6D.KOA-037-и назди Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хӯҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хӯҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферат дар китобхонаи МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хӯҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» ва сомонаи www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Эълони ҳимояи диссертатсия дар сомонаи расмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.vak.tj ҷойгир карда шудааст.

Автореферат рӯзи «____» _____ соли 2022 фиристода шудааст.

**Котиби илмии
Шурои диссертационӣ,
номзади илми филология, дотсент**

Шарипова М.З.

МУҚАДДИМА

Аҳаммияти таҳқиқ. Саъдии Шерозӣ на танҳо дар адабиёти асри XIII форсу тоҷик ва сабки ироқӣ, балки дар давраҳои баъдии таърихи адабиёти мо аз шумори бузургтарин адибон шинохта шудааст. Агар шуҳрати беназири Саъдӣ дар наср тавассути «Гулистан»-и ў ба вучуд омада бошад, ин шуҳратро вай дар назм маҳз ба воситаи ғазалиёташ ба даст овардааст. Ғазалиёти Саъдӣ намунаи олитарини жанри мазкур дар таърихи адаби форсӣ эътироф гаштааст.

Жанри ғазал, ҳарчанд то ворид шудани Саъдӣ ба саҳнаи адабиёти форсӣ тавассути осори устод Рӯдакӣ ва мусирони вай ба ҳайси жанри алоҳида ташаккул ёфта, он аз қисмати ташбибу насиби қасида чудо гашта, баъдтар аз ҷониби шоирони бузурге, монанди Ҳаким Саной, Фаридулдини Аттор, Ҷалолуддини Балхӣ ва дигарон таҳаввул ва тараққии нисбии худро аз лиҳози ғояву мазмун ва соҳтору шакл пайдо намуда, дар эҷодиёти Саъдии Шерозӣ аз ҳар ҷиҳат комил гардида, ба рушди ниҳоии худ расидааст. Аз ин рӯ, саҳми Саъдӣ ҳам дар рушду инкишофи шаклу зоҳир ва ҳам ғояву мазмуни ғазали форсӣ қобили таваҷҷуҳ аст. Ба дигар маънӣ, бурунмоя ва дарунмояи ғазали форсӣ бо эҳтимомоти Саъдӣ мустаҳкам гашта, нуқтаи авчи тараққии худро пайдо кардааст. Саъдӣ дарунмояи ғазал ва соҳтори беруни онро ба меъёри муайян дароварда, ғазалро ба ҳайси як жанри устуворгашта ва намунаи беҳтарини пайравӣ дар ихтиёри дигар шоирони ғазалсаро қарор додааст.

Шуҳрату овозаи Саъдӣ дар назму наср муҷиби таваҷҷуҳи ҳам муаллифони тазкираҳову кутуби таъриҳ, ҳам донишмандони улуми адаб ва ҳам муҳаққиқони мусир гашта, оид ба ҳаёту фаъолияти адабӣ ва ҳунари суханварии вай таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намудаанд. Вале, бо вучуди маълумоти зиёди сарчашмаҳо ва таҳқиқоти донишмандони мусир дар ин мавзӯъ, мо ҷунин мешуморем, ки баъзе аз паҳлӯҳои эҷодиёти Саъдӣ то ба ҳол таҳқиқ нашудааст ва ниёз ба пажуҳиши муфассалтару жарфтар дорад. Ҳамин ҳолат, зарурати пажуҳиши жарфтару таҳқиқоти алоҳидаро дар хусуси ғазалиёти шоир ба миён мегузорад. Бинобар ин, мо зарур донистем, ки паҳлӯҳои таҳқиқнашудаи эҷодиёти Саъдиро дар шакли кори диссертационӣ ба риштаи таҳқиқ қашида, баррасии масоили ғоя, поэтика, сабк ва бадеиёти ғазалиёти адибро дар меҳвари он қарор дода, ба ин васила ҳиссаи худро дар саъдишиносӣ гузошта бошем. Дар таҳқиқоти мо унсурҳои муҳими ғазалиёти Саъдӣ, мисли мавзӯъву муҳтаво, вазн, қофияву радиф, санъатҳои бадӣ, забон ва вижагиҳои сабкӣ он мавриди пажуҳиши илмӣ қарор гирифтаанд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯъ. Дар хусуси Саъдӣ ва эҷодиёти ў дар сарчашмаҳои гуногун, амсоли «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Наштари ишқ»-и Ҳусайнқулиҳони Азимободӣ, «Натоич-ул-афкор»-и Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯйӣ, «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ, «Хизонаи омира»-и МирҒуломалиҳон Озоди Билгиромӣ, «Рӯзи рӯшан»-и Ҳусайнӣ Сабо, «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ маълумот дода шудаанд. Аммо, қайд кардан бамаврид аст, ки маълумоти сарчашмаҳои мазкур, аксаран, хусусияти тавсифӣ доранд, ки дар мавриди таҳқиқи хусусиятҳои поэтикии ғазалиёти Саъдӣ басанда нестанд.

Дар ду асри охир, мавзуи саъдишиносӣ чи дар адабиётшиносии ватанӣ ва чи хориҷӣ рушду инкишоф ёфта, дар ин замина паҳлухои зиёди ҳаёту фаъолияти эҷодии Саъдӣ бо бозтобҳои наву фарқунанда кушода гардидаанд. Дар ин маврид, таҳқиқоти шарқшиносони аврупой, Ҳирмон Эте ва Ҳонри Мосе ва адабиётшиносони эронӣ, Забеҳуллоҳ Сафо, Маликушшуаро Баҳор, Муҳаммадалии Фурӯғӣ, Абдулхусайн Зарринкӯб, Алии Даштӣ, Ваҳиди Дастгардӣ, Шафеии Кадканӣ, Мұчтабо Минавӣ, Музоҳири Мусаффо, Муҳаммадалии Надӯшан, Аҳмад Тамимдорӣ, Зиё Муваҳҳид, Иброҳими Қайсаұӣ ва монанди инҳоро, маҳсусан, қайд кардан лозим аст, ки дар онҳо назари муаллифон бар хусусиятҳои гуногуни эҷодиёти Саъдӣ, ҳамчунин ғазалиёти вай, ироа гардида, каму беш ҳалли нисбии ҳудро пайдо намуданд.

Яке аз корҳои муҳим дар алоқа бар шинохти Саъдӣ ва эҷодиёти ў – ин «Таърихи адабиёти Эрон»-и Забеҳуллоҳ Сафо мебошад, ки дар ҷилди сеюми он муаллиф зимни баррасии эҷодиёти Саъдӣ дар атрофи ғазалиёти ў ва баъзе хусусиятҳои он андешаронӣ кардааст. Аҳмад Тамимдорӣ, муҳаққики дигари эронӣ ҳам, дар бобҳои дуюм ва сеюми «Таърихи адабиёти форсӣ» зимни баррасии давраҳои рушди назми форсӣ ва сабкҳои он оид ба Саъдӣ ва эҷодиёти ў изҳори назар намудааст.

Дар адабиётшиносии даврони Шуравӣ аввалин таҳқиқот дар мавзуи саъдишиносӣ – ин пажӯҳишҳои шарқшиносоне, амсоли Е.Э. Бертелс, И.С. Брагинский, М.Л. Рейснер ба ҳисоб мераванд. И.С. Брагинский дар таҳқиқоти хеш – «Аз таърихи адабиёти тоҷикӣ-форсӣ» («Из истории таджикской и персидской литературы») ва «Оид ба зуҳури ғазал дар адабиёти тоҷику форс» («О возникновении газели в таджикской и персидской литературе») дар хусуси ғазалиёти Саъдӣ андешаронӣ намудааст. М.Л. Рейснер дар ду асари хеш – «Марҳалаҳои асосии рушди жанри ғиноии ғазал дар асрҳои X-XIV» («Основные этапы развития газельной лирики на фарси в X-XIV вв») ва «Таҳаввули ғазали классикии форсӣ (асрҳои X-XIV)» («Эволюция классической газели на фарси (X-XIV века)») дар мавриди Саъдӣ ва эҷодиёти ў таваққуф карда, оид ба баъзе вижагиҳои ғазалиёти вай изҳори ақида намудааст.

Аз муҳаққиқони тоҷик Садриддин Айнӣ, Ҳолиқ Мирзозода, Абдулғанӣ Мирзоев, Иброҳим Ализода, Нозирҷон Қулматов, Назира Қаҳҳорова, Саҳобиддин Сиддиқов, Мубашшири Акбарзод дар саъдишиносии тоҷик саҳми арзанда гузоштаанд.

Устод Садриддин Айнӣ дар адабиётшиносии тоҷик нахустин қасест, ки ҳам дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ва ҳам дар муқаддимае, ки бар «Бӯстон»-и Саъдӣ навишистааст, оид ба мақому мартабаи Саъдии Шерозӣ сухан ронда, ҳамчунин, дар иртибот бар ҷойгоҳи ғазал дар эҷодиёти вай андешаронӣ кардааст¹.

---

¹ Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. Ба қӯшиши Алӣ Равокӣ. Пешгуфткор аз Муҳаммадҷон Шакурӣ, Камолиддин Айнӣ, Алиасғари Шеърдӯст. – Техрон: Созмони мероси фарҳангӣ, гардишгарӣ ва санои дастӣ, 1385 ҳ. – 372 с. – С. 27.

Абдулғанӣ Мирзоев дувумин муҳаққиқи тоҷик аст, ки дар асари худ «Рӯдакӣ и развитиҷ газели» («Рӯдакӣ ва рушди ғазал») дар бобати ғазалиёти Саъдӣ дар 5 саҳифа избрози назар намудааст².

Соли 1967 ду нафар муҳаққиқи тоҷик – Ализода Иброҳим ва Нозирҷон Қулматов дар иртибот ба Саъдии Шерозӣ диссертатсияҳои номзадӣ дифоъ намудаанд. Ализода Иброҳим дар диссертатсияи худ – «Мировозрение и некоторые художественные особенности произведений Саади Ширази» («Ҷаҳонбинӣ ва баъзе ҳусусиятҳои бадеии осори Саъдии Шерозӣ») дар се бобу фаслҳои алоҳида оид ба давраҳои ҳаёт, осор, ҷаҳонбинӣ, саноэи бадеӣ ва дигар вижагиҳои эҷодиёти Саъдӣ таҳқиқот бурдааст. Таҳқиқоти мазкур, умуман ба эҷодиёти Саъдӣ баҳшида шуда, дар он муаллиф ҳам ба наср ва ҳам ба назми адиб даҳл намудааст. Аз ин ҳайс, таҳқиқоти Ализодаро метавон аз шумори аввалин корҳои арзишманди муҳаққиқони тоҷик дар мавзуи саъдишиносӣ эътироф кард.

Диссертатсияи Нозирҷон Қулматов «Этические взгляды Саади» («Назариёти ахлоқии Саъдӣ») унвон дошта, дар диссертатсияи мазкур пурра ба назарияи ахлоқии Саъдӣ даҳл шуда, дар он мақоми Саъдӣ дар фалсафаи ахлоқии Шарқ муайян гардидааст. Аз ин ҷиҳат, он ҳамчун таҳқиқот арзишманд дар шинохти Саъдӣ ва диди ахлоқии ўарзёбӣ мешавад.

Соли 1970 адабиётшинос Назира Қаҳҳорова диссертатсияи номзадии худро дар мавзуи «Саъдӣ ва мақоми ў дар инкишофи ғазал» навишта, дар он баъзе ҳусусиятҳои ғазалиёти Саъдӣ баррасӣ шудааст. Бо ин метавон гуфт, ки Н. Қаҳҳорова бо таҳқиқоти хеш саҳми арзишмандеро дар саъдишиносии тоҷик барҷой гузоштааст.

Холиқ Мирзозода дар ҷилди дуюми «Таърихи адабиёти тоҷик» зери унвони «Саъдии Шерозӣ» фасли алоҳидаеро ба ҳаёту эҷодиёти шоир баҳшида, зимни баррасии осори насриву назмии адиб оид ба ғазалиёти Саъдӣ ва баъзе вижагиҳои онҳо изҳори назар кардааст³.

Дар қисми якуми китоби «Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII–XIV», ки бо ҳаммуаллифии муҳаққиқони русу тоҷики даврони Шуравӣ навишта шудааст, дар бобати ҳаёту эҷодиёти Саъдӣ маълумоти муҳтасар манзур гардидааст⁴. Аммо, маълумоти мазкур, аслан, ҳусусияти тақрорӣ дошта, дар он андешаҳо ва нуктаҳои осори дар боло зикршуда қайд гаштаанд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки пажуҳишҳои дар боло зикршуда, агарчи дорои аҳамияти баланди илмиянд, аммо ҳанӯз ҳам баҳри пурра муайян намудани масоили ғоявӣ-мундариҷавӣ, сабкӣ, поэтикуву бадеии ғазалиёти Саъдӣ кофӣ нестанд, зоро то ба ҳол дар иртибот ба ин мавзуу нуктаҳои зиёде мавҷуданд, ки ҳалли пурраи худро наёфтаанд.

² Мирзоев, А. М. Рудаки и развитие газели / А. М. Мирзоев; перевод Н. Османова. – Сталинабад: Таджгосиздат, 1958. – 71 с. – С. 51.

³ Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XIII – XV) / Холиқ Мирзозода. – Китоби 2. – Душанбе: Маориф, 1977. – 399 с. – С. 61–112.

⁴ Бертелс Е.Э., Бертелс А.Е., Болдирев А.Н. ва диг. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII – XIV / Е.Э. Бертелс, А.Е.

Бертелс, А.Н. Болдирев ва диг. – Қисми якум. Муҳаррири масъул: Расул Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1976. – 345 с. – С. 291–314.

Робитаи таҳқиқ бо мавзуъҳои ниҳоди илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти диссертационӣ як ҷузъи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Данғара» буда, он дар доираи барномаи корҳои илмию таҳқиқотии кафедраи мазкур ба анҷом расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади аслии таълифи таҳқиқоти диссертационӣ пажуҳиш ва баррасии поэтикаи ғазалиёти Саъдии Шерозист. Дар иртибот ба ин, масъалаҳои мавзӯъ, мундариҷа, муҳтаво, вазн, қофияву радиф, бадеият, забон, сабки баён, ибтикороти шоирӣ, навовариро дар ғазалиёти Саъдӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор додаам.

Вазифаҳои илмии таҳқиқ. Дар рисола ҳалли масоили зерин, ки меҳвари таҳқиқотро дар бар мегиранд, афзалият дода шуд:

- муайян кардани нақши Саъдӣ дар ташаккул ва таҳаввули ғазал;
- таҳқиқи мазмун ва мундариҷаи ғоявии ғазалиёти Саъдӣ;
- муайян кардани сабки ғазалсаройии Саъдӣ;
- баррасии услугуб ва забони ғазалсаройии Саъдӣ;
- таҳқиқи масоили бадеии ғазалиёти Саъдӣ;
- муайян кардани масоили поэтикаи ғазалиёти Саъдӣ.

Объекти таҳқиқро осори манзуми Саъдии Шерозӣ, бавижа ғазалиёти ў, ки дар куллиёт ва маҷмуаҳои дигари ашъори шоир дарҷ шудаанд, ташкил медиҳад. Дар ин замина, осори зиёди таърихиву адабӣ ва таҳқиқӣ мавриди истифода ва тақос қарор дода шуд, ки асомии онҳо бо муаллифони худ дар бахши китобнома зикр ёфтааст.

Предмети таҳқиқи диссертационӣ «Поэтикаи ғазалиёти Саъдӣ» мебошад, ки дар доираи он масоили мавзӯй, поэтикий, бадеӣ ва сабкии ғазалиёти шоир баррасӣ шуда, ҳунари ғазалсаройии вай муайяну мушаххас гардидааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Дар навиштани диссертатсия ба афкори назарӣ ва таҳқиқоти адабиётшиносону муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ, амсоли Забехуллоҳ Сафо, Маликушшуаро Баҳор, Муҳаммадалии Фурӯғӣ, Абдулҳусайнӣ Зарринкӯб, Муҳаммад Ғуломризӣ, Ваҳиди Дастгардӣ, Муҷтабо Минавӣ, Музоҳири Мусаффо, Маҳмуд Ибодиён, Шафеии Кадканӣ, Маҳмуд Футухӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Сируси Шамисо, Аҳмади Тамимдорӣ, Сайдид Ҷаъфари Саҷҷодӣ, Абдулҳодии Қандӣ, Эдуард Браун, Евгений Эдуардович Бертелс, Иосиф Самуилович Брагинский, Михайловна Лариса Рейснер, Садриддин Айнӣ, Холик Мирзозода, Абдулғанӣ Мирзоев, Юрий Бобоев, Тӯракул Зеҳнӣ, Баҳром Сирус, Назира Қаҳҳорова, Расул Ҳодизода, Саҳобиддин Сиддиков, Раҳим Мусулмониён, Абдунабӣ Сатторзода, Абдулмансон Насриддинов, Носирҷон Салимӣ, Аскар Ҳакимов, Матлуба Ҳочаева, УмедаFaффорова, Рустам Тағоймуродов, Нурадӣ Нуров ва дигарон такя карда шуд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар заминаи усулҳои муқоисавию таъриҳӣ, татбиқӣ, қиёсӣ-тавсифӣ, таҳлили соҳторӣ, оморӣ ва дигар равишиҳои адабиётшиносии муосири тоҷик таълиф гардидааст.

Сарчашмаҳои асосии таҳқиқ. Диссертатсия дар заминаи осори Саъдии Шерозӣ, баҳусус чопи интиқодии қуллиёти мураттабсоҳтаи Саҳобиддин Сиддиков ва Назира Қаҳҳорова, маҷмуаи ғазалиёти тадвиннамудаи Мубашшири Ақбарзод,

нусхай хаттии Ганчинаи дастнависҳои шарқии ба номи А. Мирзоеви Маркази мероси хатти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (таҳти шумораи шартии №503), куллиёти омоданамудаи Муҳаммадалии Фурӯғӣ, ҳамчунин, сарчашмаҳои гуногун, аз қабили кутуби тазкираву таъриҳ, ки оид ба Саъдии Шерозӣ маълумот додаанд, навишта шудааст. Инчунин, дар диссертатсия осори илмӣ-таҳқиқии адабиётшиносони муосир ба ҳайси манбаи назарии адабиётшиносӣ истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқ. Пойгоҳи асосии таҳқиқотро аудиторияи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Муассисаи давлатии таълими «Донишгоҳи давлатии Данғара», шуъбаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, шуъбаҳои даҳлдори Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллии Тоҷикистон», Муассисаи давлатии «Китобхонаи омӯзгории вилояти Ҳатлон ба номи Шамсиддини Шоҳин», конференсияҳои донишгоҳӣ, вилоятӣ ва ҷумҳурияйӣ ташкил додаанд.

Навғониҳои илмии таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур дар адабиётшиносии тоҷик нахустин таҳқиқотест, ки ба поэтикаи газалиёти Саъдии Шерозӣ бахшида шудааст. Он дар заминаи осори боэътимоди адабию илмӣ таълиф гардида, ҳунари шоириӣ, муҳтавою бадеият, вазну қофияву радиф, забону сабки баёни ашъори лирикии шоирро бармalo кардааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Саъдии Шерозӣ дар рушду такомули яке аз маъруфтарин жанрҳои шеъри форсӣ-тоҷикӣ – ғазал саҳми бузург гузаштааст. Муаллифони кутуби тазкира ва ҷомеи шоирони бузурги ғазалсаро, ки баъд аз Саъдӣ ба саҳнаи адаби форсӣ қадам гузаштаанд, ўро ҳамчун устоди фанни ғазал ва аз бузургтарин гӯяндагони жанри мазкур эътироф намудаанд.

2. Нақши Саъдӣ дар таҳаввули соҳтории жанри ғазал қобили таваҷҷуҳ аст. Дар таҳлили оморие, ки дар атрофи ғазалиёти Саъдӣ гузаронида шуд, муайян гардид, ки ғазалҳои шоир, аксар фарогири 9-12 байтанд. Ин равиш минбаъд аз ҷониби ғазалсароёни дигар мавриди истиқбол қарор гирифтааст.

3. Дар ғазали Саъдӣ мавзуи аслӣ ва ҷавҳарии он ишқ мебошад. Бунёди афкори шоиронаи Саъдӣ дар жанри ғазал матолиб ва нукоти ошиқона аст. Чи дар ғазалҳои марбут бар ишқи воқеӣ ё заминӣ ва чи дар ғазалҳои орифона меҳвар ва тақягоҳ мавзуи ишқ ва нукоти ишқиву қалбӣ аст. Агарчи дар ғазалҳои шоир дигар мавзуот ҳам ба ҷашм мерасанд, аммо мавзуи ишқу муҳаббат ва баёни эҳсосоту авотифи қалбии инсонӣ дар онҳо мақоми марказиро ишғол кардааст.

4. Мағҳуми ишқ дар матни ғазалиёти Саъдӣ ба ду тарз матраҳ гардидааст: ишқи воқеӣ, ки маншай он худи инсон аст ва ҳикоят аз зебоии маъшуқи заминӣ мекунад ва ишқи ирфонӣ, ки маншай он зоти Ҳолиқ аст ва баёнкунандай шурӯ бекарориҳои ошиқ дар баробари ҷамоли беинтиҳои Оғаридгор мебошад.

5. Аз назаррастарин ҳусусиёти ғазалҳои Саъдӣ корбурди вижай воситаҳои тасвири бадей мебошад. Ин вижагиҳо бештар ба тарзи маҳсуси адо, латифгуфторӣ, соҳтор ва анвои санъатҳои бадей, амсоли тамсил, талмех, ташбех, истиора, мачоз, тазод, таҷnis ва монанди инҳо робитай зич дорад. Дар ғазалиёти Саъдӣ тарҳи наву тозаи корбурди санъатҳои бадей мушоҳида мешавад, ки назири он дар шоирони пешин ва муосири вай камтар ба назар мерасад.

6. Саъдӣ дар иртибот бо интихоби авзон ё баҳрҳои арузӣ нақши назаррасе дар ғазалсаройии форсӣ бар чой гузаштааст. Дар ғазалиёти ӯ равонтарин баҳрҳо, аз қабили ҳазаҷ, мұчтас, музореъ ва хафиф мақоми назаррастар доранд. Бо интихоби авзони мазкур Саъдӣ, пеш аз ҳама, ҷанбаи мусиқӣ ва хушоҳангии ғазалҳои хешро таъмин намудааст.

7. Дар иртибот ба соҳтору шакли ғазал, Саъдӣ дар ғазалиёти худ қофия ва радифҳои наву дилнишинеро ба кор бурдааст. Қисмате аз радифҳои ғазалиёти Саъдӣ наву тозаанд, ки онҳо қаблан аз ҷониби шуарои дигар истифода нашудаанд. Дар ғазалиёти Саъдӣ дар баробари қофияҳои каноравӣ (ки аслиянд), қофияҳои дарунӣ низ бисёр ба ҷашм мерасанд. Аммо дар корбурди қофияҳои дарунӣ Саъдӣ эътидоли тамомро риоя намуда, зиёдаравӣ накардааст. Бинобар ин, на дар ҳамаи ғазалҳои вай ҷунин навъи қофия истифода шудаанд.

8. Аз вижагиҳои қобили таваҷҷуҳи ғазалиёти Саъдӣ сабк ва услуби маҳсуси ӯ мебошад, ки шоир дар матраҳ соҳтани матолиб ва мазомини ашъори худ ба кор бурдааст. Агарчи Саъдӣ намояндаи сабки ироқӣ аст, сабки ӯ аз нигоҳи содагии тарзи баён ва корбурди ҷоҳаҳои нобу асил, баҳусус, феълҳои қадим ба суханварони сабки ҳурросонӣ наздикии бештар дорад. Бинобар ин, дар таърихи ғазалсаройии форсӣ истилоҳи маъруфи «саҳли мумтанеъ» ба ғазалиёти Саъдӣ низ иртибот пайдо кардааст.

9. Ҳусусиятҳои дигар, аз қобили ҳифзи вахдати мавзӯъ, вижагии истифодаи таҳаллус, таваҷҷуҳ бар фахрия ва назокати гуфткор, истифодаи ҷоҳаҳои зиёди арабӣ ва таноқузоти фикрӣ, ҷанбаҳои сабкии ғазалиёти Саъдиро ташкил медиҳанд. Ин ҳусусиёт дар матни ғазалҳои шоир такрор мешаванд ва он нишондиҳандаи таваҷҷуҳи вижай вай мебошанд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқ иборат аз он аст, ки натиҷаҳои бадастовардаи онро метавон дар таҳқиқу баррасии масоили гуногуни адабиётшиносӣ, баҳсҳои адабиётшиносӣ, аз ҷумла таърихи адабиёти асри XIII, бавижа қисматҳои марбут бар анвои адабӣ ва соҳторшиносии жанрҳо, назарияи адабиёт, нақди адабӣ мавриди истифода қарор дод. Таҳқиқоти диссертационӣ барои муҳакқиқоне, ки ба пажуҳиши масоили гуногуни адабиётшиносӣ оғоз менамоянӣ, маводи назарии фаровон дода метавонад.

Аҳамияти амалии таҳқиқ дар он аст, ки маводи онро метавон дар таълифи қитобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ оид ба таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, сабкшиносӣ, арузу қофия, ҳамчунин, мақолаҳову диссертацияҳои илмӣ ба ҳайси манбâи истифода бурд. Натоиҷи бадастомадаи корро метавонанд зимни навиштани корҳои курсӣ, рисолаҳои ҳатм ва магистрӣ, ҳамчунин, ҳангоми таълими курсу семинарҳои таҳассусӣ дар омода намудани маводи лексионӣ мавриди истифода қарор диханд.

Дараҷаи эътиmodнокии натиҷаҳои таҳқиқ. Маводи таҳқиқшудаи диссертация, дар асоси мароҷеи дасти аввали илмию адабӣ, бо таҳлилу далеловарӣ, муҳокимарониҳои амиқ ва хулосабарориҳои мушаҳҳас таълиф ёфта, натиҷагириҳои он дар шакли гузоришу мақола ироа шуда, сазовари баҳои арзандай мутахассисони соҳа гардидааст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Поэтикаи Ғазалиёти Саъдӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология бо шиносномаи ихтисоси 10.01.08. – Назарияи адабиёт. Матншиносӣ мувоғиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Фароҳам соҳтан ва нақду баррасии маводи фаровони илмию таърихӣ вобаста ба ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ва дар ин замина, бо далелҳои мӯътамади илмӣ ҳаллу фасл намудани масоили гуногуни марбут бар ғазалиёти Саъдӣ саҳми шахсии муаллифро оид ба мавзуи интихобнамудааш инъикос менамоянд.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Мазмуну муҳтаво, масоил ва хулосаҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои ҳарсолаи илмию назариявии ҳайати профессорону устодони Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Данғара» дар шакли гузоришҳои илмӣ баён гардида, мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи муштараки кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Данғара» ва кафедраи адабиёти тоҷики Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Боҳтар ба номи Носири Ҳусрав» аз 2-юми октябри соли 2021 (*протоколи №3*) ва сексияи адабиётшиносии Шурои олимони факултети филология ва рӯзноманигории Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Данғара» аз 18-уми апрели соли 2022 (*протоколи №9*) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Мазмуни асосии диссертатсия дар 7 мақолаи илмӣ баён гардидааст, ки ҳамаи онҳо дар нашрияҳои тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и ФР нашр гардидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 3 боб, 7 фаслу 2 зерфасл, хулоса ва феҳрасти адабиёти истифодашуда иборат буда, дар маҷмуъ 166 саҳифаи стандартии компьютериро дар бар мегирад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддимаи кори диссертационӣ, мубрамии мавзӯъ ва зарурати таҳқиқи он, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, ҳадаф, объект, предмет, масъалаҳо ва навғониҳои таҳқиқот, саҳми шахсии муаллиф, сарчашмаву манобеи истифодашуда, усулҳои таҳқиқот, асосҳои методологии он ҳамроҳ бо нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда зикр шуда, арзиши амалӣ ва назарии кори илмӣ баён гардидааст.

Боби аввали диссертатсия **«Саъдии Шерозӣ ва рушду таҳаввули жанри ғазал»** номгузорӣ шуда, дар навбати худ аз ду фасл ва ду серфасл иборат аст.

Фасли якуми боби аввал **«Нақши Саъдӣ дар ташаккул ва таҳаввули ғазал»** ном дорад. То ба арсаи шеъру адаб қадам ниҳодани Саъдии Шерозӣ ғазал мароҳили аслии соҳторӣ ва мавзуии худро тай намуд, аммо боз ҳам он авҷ ва ташаккули олиеро, ки баъдан Саъдӣ аз ҳама ҷиҳат, ҳам аз ҳайси соҳтору шакл, ҳам аз боби забону лафз, ҳам аз нигоҳи адабу бадеият ва, ҳатто, одоб ва маданияти гуфтор (ки аз он метавон ба малоҳат ва латофати қалом ном гирифт) бар он афзуда буд, то вуруди вай ба саҳнаи шеъру адаби порсӣ пайдо накарда буд. Гӯё, ҳама устодони пештозе, ки то Саъдӣ дар пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули ғазал саҳми

қобили мулоҳизае бар чой гузошта буданд, аз устод Рӯдакӣ то Саноиву Мавлоно, он ҳамаро барои ҳунари Саъдӣ омода карда буданд, то ў бо истифода аз ҳамаи онҳо бинои ғазалро муҳкаму устувор, пойбарчо ва зебову фиребо гардонад ва дигар бими вайрон шудани он вучуд надошта бошад. Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар равзai ҳафтуми «Баҳористон» Саъдиро «қудваи мутағаззилон» гуфта, ҳамчунин, зикр кардааст, ки «ҳеч кас пеш аз вай беш аз вай тариқи ғазал наварзида ва суханони вай ҳама тавоифро мақбул афтода»⁵. Соҳиби «Наштари ишқ» ҳам дар мавриди пояи ғазалсаройии Саъдӣ қайд менамояд, ки: «Шайх бинои ғазалро ба ҷое расонида, ки пеш аз вай аҳадеро ин мартаба ҳосил набуда ва ҷадду муҳтареи тарзи ғазал аст ва бонии мабонии сухани пуршӯру намак. Лиҳазо девони вайро намакдони шуаро гӯянд»⁶.

Манзури муаллифи мазкур аз «муҳтареи тарзи ғазал» на ихтироъкунандай ғазал ба ҳайси навъ ё фанни алоҳидаи адабӣ, балки сабку шеваи нав аст. Газалиёти Саъдӣ сурати инсичомёфта, пухтарасида ва умушишудаи ҳама вижагиҳое, ки қабл аз вай дигар устодони сухани манзуми порсӣ дар жанри ғазал ба вучуд оварда буданд, ба ҳисоб меравад. Аммо, ин сурат дар ғазалиёти Саъдӣ ба тавре умумӣ шудааст, ки мактаб ва сабки вижана алоҳидаеро ба вучуд овардааст, ки маҳсус танҳо ба вай аст.

Яке аз хусусиятҳои сабкӣ дар ғазалиёти Саъдӣ – ин эҷоди зебоӣ дар шеър аст. Дар ғазали Саъдӣ зебоии маҳсус эҳсос мешавад, ки он ҳам бо латифгуфторӣ ва ҳам бо шурангезиҳои қалбии муаллиф робитай қавӣ дорад. Ин ки шоири хушкаломи тоҷик Камол Насрулло ҷое қайд намудааст, ки нахустин меъёри баҳогузорӣ ба шоир иборат аз ҳунар аст ва бояд шеър андаруни шеър чун матои зебо вучуд дошта бошад⁷, шоистаи дастгирӣ аст. Дар ин маврид бояд қайд намуд, ки ғазалиёти Саъдӣ зеботарин намунаи қаломи мавзуни форсӣ мебошад, ки дарун андаруни он зебоиву латофати қалом ба таври беназир ҷилвагар мебошад. М. Рейснер қайд намудааст, ки «Саъдӣ тавассути аз худ намудани беҳтарин дастовардҳои анъанаҳои ғазалсаройӣ жанри мазкурро ба ҳадди авҷ расонидааст»⁸.

Аммо сабки Саъдӣ сабки эътидолу тавозун аст. Агар дар сухани Саъдӣ содагии гуфтори устод Рӯдакӣ ба ҷашм расад, Саъдӣ бар ин тарзи гуфтор ширингугуфториву латофати вижана алоҳидааст. Агар дар сухани Саъдӣ ҳикматпардозиву зуҳди Ҳаким Саной низ ба ҷашм расад, он дар сурати бас марғубу дилнишин адо гардидааст. Агар дар ғазалҳои Саъдӣ шуру исён ва талотуми руҳие, ки ба шахси Мавлоно ҳос аст, эҳсос шавад, он дар ҳадди басо мұтадил ва дар пардаи назокату ҳусни адо истифода гардидааст. Агар дар ғазалиёти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ҷанбаи мусиқӣ намоёнгари талотуми амвоҷи руҳи пурхурӯши инсони ошиқ ва шефтаи муҳаббати ирфонӣ ҷилвагар бошад ва фишори ин амвоҷи гоҳо девораҳои лафзӣ ва вазни шеъри ўро рахна созад, дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ин талотум маҷрои мұтадилро пайдо намуда, намоёнгари ҳадди таодул ва

⁵ Ҷомӣ, Абдураҳмон. Осор / Абдураҳмони Ҷомӣ. Ҳозирқунандай чоп ва муаллифи шарҳу луғат Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 1989. – 540 с. – С. 462.

⁶ Азимободӣ, Ҳусайнқулиҳон. Наштари ишқ / Ҳусайнқулиҳони Азимободӣ. – Ҷ. II. Бо тасҳех ва мукаддимаи Асгар Ҷонғидо. – Душанбе: Дониш, 1982. – С. 663.

⁷ Насрулло, Камол. Ҳунар пероҳани шеър аст / Камол Насрулло // Садои Шарқ. – №4. – 2017. – С. 99-115.

⁸ Рейснер, Марина Львовна. Основные этапы развития газельной лирики на фарси в X – XIV вв / Марина Львовна Рейснер: автореф. дис. канд. филол. наук. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 1980. – 120 с. – С. 12.

ороми рухи як ошиқи ҳушманду таҳаммулгаро мебошад, ки дар ҳар мавриди баён күшиш бар нигаҳдошти тавозуни лафзиву вазнӣ дар изҳори матолиби ишқӣ ва эҳсосоту авотифи қалбӣ менамояд. Дар маҷмуаи ғазалиёти Саъдӣ ин таодул ва тавозун ба ҳадде ҳифз мешавад, ки дар саропойи онҳо эътидолситетиву номувозинатии қалом ба нудрат ёфт мешаванд.

Ғазалиёти Саъдии Шерозӣ чи аз ҳайси соҳтору шакл, чи аз ҳайси вазн ва қоғияву радиф ва чи аз нигоҳи мавзуъ ва мундариҷа намунаи камолёфтатарини ин жанри адабӣ дар таърихи адаби порсӣ маҳсуб мешаванд. Саъдӣ ҳатто теъдоди абёти ғазалро дар ҳадди муайян то андозае муқаррар намуд. Ин ҷиҳати ғазалсароии Саъдӣ далолаткунандай ин маънӣ аст, ки вай бештар ба кӯтохбаёниву муҳтасаргӯйӣ майлу рағбат доштааст. Ҳамин ҳусусияти ғазали Саъдӣ барои ҷалби таваҷҷӯҳи ҳар хонанда ва иштиёқманди сухани бадеъу мавзун ба монанди оҳанрабост. Ин вижагӣ, минбаъд дар шоирони дигари ғазалсаро, ба хосса Шайх Камолу Ҳоча Ҳофиз мояи корбурд қарор гирифтааст.

Ғазалиёти Саъдӣ аз ҳайси забону услуб ва дар маҷмуа, аз ҳайси лафз фасехтарин ва камолёфтатарин намунаи манзуми забони форсӣ-тоҷикӣ аст. Сируси Шамисо низ дар ҳамин бобат ҷунин қайд намудааст: «Бояд ғазалҳои Саъдиро намунаи комилиёри ғазали форсӣ маҳсуб дошт ва аз ҳар се ҷиҳат: забон ва маънӣ ва адабиёт меъёри фасоҳат ва балоғат шумурд»⁹.

Фасли дуюми боби аввал «Ҳусусиятҳои мавзуии ғазалиёти Саъдӣ» ном дорад. Ғазалиёти Саъдӣ аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа басо ғанӣ аст. Гуногуни мавзуъ ҷанбаи ғоявии ғазалиёти шоирро қавӣ гардонида, нишондиҳандай ҳадди баланди тафаккуру таҳайюл ва завқу истеъдоди шоир маҳсуб мешавад. Мавзуъҳое, ки Саъдӣ дар ғазалиёти хеш муқаррар бар онҳо муроҷиат мекунад, инҳо ишқу муҳаббат, инсондӯстӣ, тараннуми сулҳу дӯстӣ, мавзуъҳои пандуандарзӣ, фалсафию ирфонӣ, васфи зебоиҳои табиат ва амсоли инҳо ба ҳисоб мераванд, ки шоир дар баррасии онҳо қудрати фавқулодда нишон додааст. Дар ин маврид мавзуъҳое, ҷун тараннуми сулҳу видод, ташвиқи инсондӯстӣ ё ба истилоҳ, гуманизм, пандуандарзӣ ва васфи зебоиҳои табиат ва аносими табииро метавон ном бурд, ки саропойи ғазалиёти Саъдиро зинати маҳсус додаанд. Тасвири аносими табии ва бо зеботарин тарз дар силки назм кашидани зебоиҳои табиат ҳам, аз ҳасисаҳои шоирии Саъдӣ мебошад, ки ғазалиёти ў ва дигар анвои шеърияшро оро додааст.

Зерфасли якуми фасли мазкур **«Мавзуи ишқ ва ҳусусиятҳои он дар ғазалиёти Саъдӣ»** ном дорад.

Миёни кулли мавзуъҳои ғазалиёти шоир ҷойгоҳи ишқу муҳаббат, чи дар маънои воқеӣ ва чи дар маънои ирфонияш аз ҳама баландтар қарор дорад. Мавзуъҳои дигар дар қиёс бо мавзуи ишқу муҳаббат басо ҳақибу қиёснашаванда буда, аслан, дар соя ва такияи афкори ошиқонаи шоир ва эҳсосоти қалбиву ботинии вай зуҳур намудаанд. Агар ба ғазалҳо, ки дар онҳо шоир ба мавзуъҳои пандуандарзӣ ва таблиғи дӯстиву ғояҳои инсонпарварона ручӯй кардааст, таваҷҷӯҳ намоем, ҳатто дар онҳо низ ҷизе аз мавзуи муҳаббат эҳсос мегардад, ки ин ҷиҳат муносибати маҳсуси Саъдиро ба мавзуи ишқ далолат мекунад. Саъдӣ, ғоҳе ба мавзуъҳои дигар ҳам таваҷҷӯҳ намудааст, аммо боз ҳам, тамоми мавзуъҳои дигарро дар қиёс бо мавзуи ишқ ботил ва ноҷиз мешуморад ва мегӯяд:

---

⁹ Шамисо, Сируси. Сабкшиносии шеър / Сируси Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1378. – 428 с.– С. 217.

Чуз ёди дўст ҳар чи кунӣ, умр зоеъ аст,
Чуз сирри ишқ ҳар чи бигӯй, батолат аст¹⁰.

Нақши Саъдии Шерозӣ дар рушду инкишофи мавзуи ишқ дар маънни умумияш дар таърихи шеъру адаби порсӣ болотар аз ҳама шоирони қабл ва баъд аз ўст. Муҳаммадалии Фурӯғӣ зимни баррасии мавзуоти ашъори ғазалиёти Саъдӣ мавқеи ишқро аз ҷамеи мавзӯъҳо болотар гузошта, қайд менамояд: «Ҳамаи ин мазоё, ки барои Саъдӣ баршумурдем, агар дар як каффаи тарозу бигузоранд, каффаи дигар, ки бо ў баробарӣ мекунад, ҷанбаи ошиқии ўст. Вучуди Саъдиро аз ишқу муҳаббат сириштаанд. Ҳама матолибро ба беҳтарин ваҷх адо мекунад, аммо, чун ба ишқ мерасад, шури дигар дармеёбад. Ҳеч кас олами ишқро на монанди Саъдӣ дарк карда ва на ба баён овардааст. Ишқи Саъдӣ бозича ва ҳавову ҳавас нест, амре бисёр ҷиддӣ аст, ишқи пок ва ишқи тамомӣ аст, ки барои матлуб аз вучуди худ мегузарад ва худро барои ў меҳоҳад, на ўро барои худ»¹¹.

Дар ғазалиёти Саъдӣ ҳам ишқи поки инсонӣ бо диdi нав ва баррасии ҳолоти марғубу мафтуни ошиқона, ҳам ишқи ирфониву фавқуттабиӣ бо тарзи басо муассир мавриди баён қарор гирифтааст. Дар баёни ҳар ду навъи ишқ дар сухани Саъдӣ як навъ латофат ва салосату зебой дида мешавад, ки маҳсус бар худи Саъдӣ аст. Аммо, дар нигоҳи қуллӣ бар девони ғазалиёти Саъдӣ метавон бар ин натиҷа расид, ки тантанай ишқи поки инсонӣ дар ишқномаҳои вай мақоми аввалро соҳиб мебошанд. Таҳаввулоти бузурги Саъдӣ ҳам дар ғазали порсӣ, пеш аз ҳама, бастагӣ бо объекти марказии он дорад, ки маъшук дар сурати зан аст.

Мавзуи ишқ, чи дар маънои воқеӣ ё маҷозӣ ва чи дар маънои ҳақиқию ирфонияш дар ғазалиёти Саъдӣ аз қалидитарин мавзуот маҳсуб мешавад. Мақоми мавзуи мазкур дар ғазалиёти Саъдӣ то он ҷост, ки бидуни он ғазалҳои Саъдӣ арзиши аслии худро қариб ки аз даст медиҳанд. Зоро маҳз дар ҳамин гуна ғазалҳо сабк, забону услуг, тарзи маҳсуси адои мазомини ошиқона, содагии гуфтор, ҳушнавоиву дилнишинии тасвириoti дилкашу завқбахши ҳолоти гуногуни ботиниву қалбӣ инъикос мейбанд. Вагарна, дар мавзуоти панду мавъиза, нукоти тасаввуфию ирфонӣ ва монанди инҳо шоирони қабл аз ў ҳам ғазалиёти зиёд сурудаанд. Бинобар ин, ҷуз аз мавзуоти ишқӣ, ҳусусан ишқи воқеӣ ва бо воқеият алоқаманд кардани ишқи ирфонӣ, дигар мавзӯъҳои ғазалиёти Саъдӣ, аксаран, такрориянд ва навғонии қобили таваҷҷуҳе дар худ надоранд. Нақши Саъдӣ дар тасвири ишқ, ҳам дар маънои воқеӣ ва ҳам дар маънои ҳақиқияш басо бузург аст, ки аз қулли ғазалсароёни адаби форсӣ фарқи назаррас дорад.

Зерфасли дуюми фасли мазкур **«Ҷаҳонбинӣ ва ақоиди фалсафиву ирфонии Саъдӣ»** ном дорад.

Ҷаҳонбинӣ ва ақоиди фалсафиву ҳикамии Саъдӣ, умуман, дорои чаҳор ҷанба мебошанд: 1) диdi ҳакимонаву мутафаккирана ба дунё; 2) дидгоҳи диниву орифона; 3) андешаҳои риндӣ; 4) ҳуснпарварӣ ё ҷамолпарастӣ. Ҳар яке аз ҷанбаҳои мазкур дар ғазалиёти шоир аз мақоми хос бархурдор буда, нишондиҳандай тарзи тафаккур ва дидгоҳи вижай вай ба мағҳумҳову ашё ва ҷаҳони моддиву маънавӣ мебошанд.

¹⁰ Шерозӣ, Саъдӣ. Куллиёт / Саъдии Шерозӣ. – Ҷ. П. Мураттибон: Саҳобиддин Сиддиков, Назира Қаҳхорова. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.– С. 239.

¹¹ Фурӯғӣ, Муҳаммадалий. Саъдӣ ва осори ў. Муқаддима / Муҳаммадалии Фурӯғӣ // Саъдӣ. Куллиёт. – Техрон: Паймон, 1380. – С. 5-13.

Дар ирфони Саъдӣ чанд нуктаи фарқунанда мавчуд аст, ки дар дигар шоирони бузурги орифи ғазалсаро назири он камтар мушоҳид мешавад. Якум, ирфони Саъдӣ дорои шуру эҳсосоти маҳсус аст, ки маншай он ишқи воқеӣ ё маҷозӣ ба ҳисоб меравад; дар холе ки дар дигар шоирони ориф ин вижагӣ басо кам ба ҷашм намерасад. Дуюм, ҳусусияти қобили таваҷҷӯҳ дар ирфони Саъдӣ иборат аз қобили фаҳм ва малмус будани он аст¹². Саъдӣ шуру эҳсосоти қалбии ирфонии ҳудро аксаран, чунон ҷаҳон намудааст, ки гӯё дар ҳусуси ишқи воқеӣ ва инсони воқеӣ сухан мегӯяд.

Дар ҷаҳонбинии Саъдии Шерозӣ афкори риндӣ низ мақоми назаррас доранд. Ринд дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ҳам, шахсест, ки аз тамомии тааллукоти дунявӣ озод аст ва тобеи қайдҳои нафсонӣ нест. Агарчи маъни истилоҳӣ-ирфонии вожаи «ринд» ҷуз аз маъни аслии он аст, ки дар кутуби лугат қайд гардидааст, аммо дар ашъори шоирони ориф амалу рафтор ва феълу ҳисоли ринд барьакси аъмол ва кирдорҳои шахсони порсову тақводор нишондод шудааст.

Дар ғазалиёти Саъдӣ ҷамолпаратӣ ва ҳуснпарварӣ, ки дар шеъри ирфонӣ ё дидгоҳи шоирони ориф бештар ба исми назарбозӣ қайд гардидааст, ҷилваи маҳсус дорад. Тибқи нишондоди муҳаққиқони муосир, ғазалиёти Саъдӣ миёни кулли матнҳои форсӣ дар баррасиву баёни мавзуи назарбозӣ ҷойгоҳи виже даранд¹³. Шинохти зебоӣ мағҳуме мебошад, ки онро ҳам аз дидгоҳи айниву объективӣ ва ҳам аз нуқтаи назари зеҳниву субъективӣ метавон маънидод кард. Дар мағҳуми айни эҳсосот ва дар мағҳуми зеҳни қалбу ботин муассир аст. Дар ҳар ду мағҳум дар меҳвари тафаккур ва таҳайюли фалсафӣ Ҷътирофи сурати зебо меистад. Ҳуснпарварӣ ва ҷамолшиносӣ аз меҳвари ҷаҳонбинии маҳсуси ботиниву қалбӣ – ишқ бар Ҳолиқи кулли мавҷудот барҳостааст. Орифон дар шинохти Ҳудо тамоми зебоиҳои олами мавҷудро инъикоси зебоии Ҳолиқи он ва натиҷаи илтифототи бениҳояти ў медонанд¹⁴. Муҳаққиқони эронӣ Алӣ Дехқон ва Фотима Олимӯҳаммадӣ дар мавриди ҷамолпаратӣ қайд менамоянд, ки «ақида ба таҷаллии рубубият дар мазҳари башарӣ ё мутолиаи ҷамоли маъни дар оинаи талъати шоҳидон, шевай бархе аз суфия дар ҷамолпаратӣ будааст... Саъдӣ низ монанди орифони мансуб ба ин мактаб, парастиши ҷамоли суварӣ ва ишқи маҷозиро роҳи вусул ба ҷамоли мутлақ медонист»¹⁵.

Дар ирфони Саъдии Шерозӣ аслу маншай зебоӣ – ин зоти Ҳудост ва тамоми зебоиҳои олами мавҷуд бе вучуди ин асл маъни надоранд ва танҳо бо сабаби инъикоси он сурат пайдо менамоянд. Яъне, ба дигар маъни, дар зебоишиносиву ҷамолпаратии ў омезиши ду асл: зебоии воқеиву маҷозӣ ва аслу маншай ҳамаи зебоиҳо – Ҳудо мушоҳид мешавад.

¹² Зиндагӣ ва шеъри шоирони бузурги Эрон. Гурухи нависандагон. Виростор: Зайнаби Яздонӣ. – Ч. 2. – Техрон: Тиргон, 1386. – 622 с.– С. 442.

¹³ Яъқубӣ, Порсо ва Абтҳӣ, Зуҳро. Сутухи таълиқ ва тасбияти маъни назарбозӣ дар нигоҳи орифонаи ғазали Саъдӣ / Порсо Яъқубӣ ва Зуҳро Абтҳӣ // Пажӯҳиши мутолиоти ҳунари исломӣ. – №36(16). – Техрон, 1398 ҳ. – С. 231-259.

¹⁴ Нахифӣ, Исо ва Олибарӣ, Аскараҳмадӣ. Зебоӣ аз дидгоҳи Мавлоно ва инъикоси он дар меҳробҳои зарринноми даврони Элхонӣ / Исо Нахифӣ ва Аскараҳмадӣ Олибарӣ // Пажӯҳиши мутолиоти исломӣ. – №36(16). – Техрон, 1398. – С. 231-259.

¹⁵ Дехқон, Алӣ ва Олимӯҳаммадӣ, Фотима. Ҷамоли шоҳид дар назари Саъдӣ (Нигоҳе ба андешаҳои ҷамолпаратонаи Саъдӣ) / Алии Дехқон ва Фотима Олимӯҳаммадӣ // Таҳқиқоти таълимӣ ва ғиноии забон ва адаби форсӣ. – № 15. – Техрон. – 1392. – С.111-136.

Боби дуюми рисола - «**Соҳт ва композитсияи ғазалиёти Саъдӣ**» унвон дошта, аз се фасл иборат буда, фасли аввал «**Саъдӣ ва интихоби авзон дар ғазал**» номгузорӣ шудааст.

Арасту шеърро ба мусиқӣ шабоҳат кардааст¹⁶, ки комилан дуруст аст, зеро танҳо шеър аст, ки ба ҷиҳати якнавоҳтигу ҳамоҳангӣ ва танини маҳсуси худ ба мусиқӣ иртиботи мантиқӣ дорад. Ғазалиёти Саъдӣ ҳам дар ин маврид беҳтарин намунаи шабоҳати шеър бо мусиқӣ аст, зеро ҷанбаи хушоҳангии савту лафз ва равонии калом дар он ба таври маҳсус эҳсос мешавад.

Равониву хушоҳангии калом яке аз назаррастарин вижагиҳои поэтии ғазалиёти Саъдӣ ба ҳисоб меравад. Агарчи дар эҷоди равонии шеъри Саъдӣ то ҷое содагии тарзи баён ҳам нақш дорад, vale дар ин маврид воситаи асосии равонӣ вазнҳои маҳсуси интихобнамудаи шоир мебошанд, ки дар матни ғазалҳои вай, пеш аз ҳама, мусиқиву тааринуми маҳсуси овозиро таъмин менамоянд. Равонӣ дар шеър ба мусиқӣ майл намудани он мебошад, аз ин ҷиҳат ин мавзузъ бештар бар вазни аруз алоқамандӣ дорад, на ба содагӯйӣ ё саҳли мумтанеъ.

Мо чунин мешуморем, ки аз асоситарин омилҳои хушоҳангии ғазалиёти Саъдӣ – ин интихоби авзони дилнишину гӯшнавоз мебошад. Радифу қофия, вожаҳои равону бесакта, таобири тасвирҳои хубу малеҳ ва монанди инҳо, агарчи дар равонии матни ғазалҳои шоир бетаъсир наҳоҳанд буд, аммо, ба андешаи мо, омили муҳимми танинангезӣ, хушнавоӣ ва гӯшнавозии ғазалиёти шоир – ин вазнҳои хушоҳангтарини шеъри форсӣ маҳсуб мешаванд. Бинобар ин, Саъдӣ дар эҷоди ғазалҳои худ аз бисёр вазнҳои маъмулу роиҷи назми форсӣ истифода намудааст. Роҷҷарин баҳрҳо, ки шоир дар жанри ғазал истифода кардааст инҳоянд: ҳазаҷ, раҷаз, рамал, мутақориб аз баҳрҳои аслӣ ва музореъ, сареъ, мунсарех, мұчтас ва хафиғ аз баҳрҳои фаръӣ. Баҳрҳои мазкур аз мусиқидортарин баҳрҳо дар шеъри форсӣ ба шумор рафта, яке аз асоситарин омилҳои малҳун шудани каломи мавзун эътироф гаштаанд. Ба василаи баҳрҳои мазкур ҷанбаи мусиқӣ ва танинангезии ғазалиёти Саъдӣ таъмин гардида, каломи вай лаҳни ба худ хоссе пайдо менамояд.

Мусалламан миёни авзони арузӣ аз нигоҳи равониву дилнишинӣ мутафовитанд ва аз ин ҷиҳад, яке бар дигаре дар мусиқибахши калом бартарӣ ё афзалият пайдо кардааст. Ин мавзузъ дар эҷодиёти Саъдӣ бештар дар мавриди ғазалҳои вай аёнтару маълумтар инъикос мешавад, зеро дар нигоҳ бар матни ғазалҳои шоир намунаҳои зиёдеро метавон ташхис дод, ки ҷанбаи мусиқоии онҳо қиёсан бештар мебошанд ва нисбат бар дигар ғазалҳои ў фарқи назаррас доранд. Дар таҳлили оморие, ки мо дар атрофи зиёда аз 600 ғазали Саъдӣ ба анҷом расонидем, маълум гардид, ки дар маҷмуаи ғазалиёти шоир мавқеи шаклҳои ғайрисолими баҳрҳои аслӣ ва баҳрҳои фаръӣ назаррастар мебошад. Дар ғазалиёти Саъдӣ дар нигоҳ бар басомади корбурди баҳрҳо ҷойи якумро баҳри рамал – 193 ғазал, ҷойи дуюмро баҳри ҳазаҷ – 123 ғазал, сеюмро мұчтасс – 110 ғазал, чаҳорумро баҳри музореъ – 90 ғазал, панҷумро раҷаз – 31 ғазал, шашумро хафиғ – 32 ғазал, хафтумро мунсарех – 24 ғазал, ҳаштумро сареъ – 9 ғазал ва нухумро баҳри мутақориб ишғол менамояд, ки дар ин баҳр дар девони шоир 5 ғазал мавҷуд аст. Аммо, қайд кардан бамаврид аст, ки дар нигоҳи амиқ бар баҳрҳову анвои онҳо, мавқеи баҳрҳои музоҳиф, яъне дорои зиҳофот дар ғазалиёти шоир болотар мебошад.

¹⁶ Суратгар, Лутфалӣ. Сухансанҷӣ / Лутфалии Суратгар. – Техрон: Ибни Сино. – 1348. – 203 с.– С. 68.

Фасли дуюми боби дуюм «**Қоғия ва хусусиятҳои он дар ғазалҳои Саъдӣ**» номгузорӣ шудааст.

Дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ қоғия ба ҳайси яке аз руқнҳои муҳимми шеър ва таъминқунандаи ҷанбаҳои гуногуни лафзӣ, адабӣ ва мусиқоии он дорои мақоми басо назаррас мебошад. Абдулҳусайн Зарринкӯб эҳсосу андешаи шоирро филиз ҳисобида, танҳо вазну қоғияро омили аслии об кардани ин филиз медонад ва ба фӯлод ва «қудрату чилои фӯлодин» табдил бидиҳад¹⁷. Дар нигоҳ бар девони Саъдӣ метавон хусусиятҳои гуногуни қоғияро дар матни ғазалҳои ўмузӣ намуд ва бо ин роҳ нақши онҳоро дар ба вучуд омадани сабки маҳсуси шоир ташхис дод. Муҳимтарин хусусиятҳо дар корбурди қоғия, ки дар маҷмуъ, бавуҷудоваранда ё созандай шохисаҳои сабкӣ дар ғазалиёти Саъдӣ ба шумор мераванд, инҳо чигунагии истифодаи қоғия дар дарун ё миёни матни ғазал, бакоргирии имола дар қоғиябандӣ ва тақрори қавоғӣ дар аబёт ба ҳисоб мераванд.

Бояд эътироф кард, ки агар яке аз роҳҳои асосии тараннуму хушоҳангӣ ва ҷанбаи мусиқоии бештар қабул кардани ашъори Саъдӣ дар интиҳоби вазнҳои маҳсуси арузӣ аз ҷониби вай бошад, роҳи дигар дар ин маврид корбурди маҳсуси қоғия мебошад, ки бештар ба дарунмоя ё доҳили ғазалҳои шоир тааллук доранд. Яъне, шоир дар истифодаи қоғия назари васеътар намуда, ҷуз аз вазифаи аслии он ки дар охири мисраъҳо ва ё пеш аз радиф ба кор бурда мешавад, онро ҳамчунон дар дарун ё миёни мисраот истифода намуда ва бо ин тарик, мусиқии ачибу дилнишине бар ғазалиёти хеш баҳшидааст.

Дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ қоғия ба ҳайси яке аз руқнҳои муҳимми шеър ва таъминқунандаи ҷанбаҳои гуногуни лафзӣ, адабӣ ва мусиқоии он дорои мақоми басо назаррас мебошад. Муҳимтарин хусусиятҳо дар корбурди қоғия, ки дар маҷмуъ, бавуҷудоваранда ё созандай шохисаҳои сабкӣ дар ғазалиёти Саъдӣ ба шумор мераванд, инҳо чигунагии истифодаи қоғия дар дарун ё миёни матни ғазал, бакоргирии имола дар қоғиябандӣ ва тақрори қавоғӣ дар аబёт ба ҳисоб мераванд.

Фасли сеюми боби дуюм «**Радиф ва вижагиҳои он дар ғазалиёти Саъдӣ**» ном дорад.

Бояд қайд намуд, ки дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ радиф аз ҷойгоҳи хосса барҳурдор аст ва бо суратҳои гуногун ва рангину дилнишини худ қаломи ошиқонаи ўро ҳусну таровати бештар мебахшад. Агарчи дар маҷмуаҳои ғазалиёти Саъдӣ намунаҳои зиёди берадиф ё бо қоғияни танҳоро низ метавон воҳурд, аммо зикр кардан бамаврид аст, ки қисмати аъзами ғазалҳои шоир бо радиф ва анвои он эҷод шудаанд ва дар қиёс бо намунаҳои берадиф басо зеботару мусиқидортар мебошанд.

Дар ғазалиёти Саъдӣ радифҳои зиёдеро метавон пайдо намуд, ки дар худ навиву таровати бештар доранд ва дар қиёс бо радифҳое, ки дар дигар шоирони мусир ва пеш аз даврони вай эҷод кардаанд, фарқи назаррас доранд. Радифҳои бакоргирифтai шоир дорои ҷандин хусусияти назаррасанд. Аввалан, Саъдӣ радифҳои худро бо истифода аз феълҳои кӯҳану каммустаъмали форсӣ соҳтааст, ки

¹⁷ Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Шеъри бедурӯғ, шеъри бениқоб (баҳс дар фунуни шоирӣ, сабк ва накди шеъри форсӣ бо мулоҳизоти татбикӣ ва интиқодӣ роҷеъ ба шеъри кадим ва имрӯз) / Абдулҳусайн Зарринкӯб. – Техрон: Созмони интишороти Ҷовидон, 1363. – 208 с.– С. 85.

қабл аз вай истифода нашуда буданд. Сониян, Саъдӣ вожаҳои ғайрифеълиеро, ки қабл аз вай дар ғазалҳои дигар шоирон ба ҳайси радиф истифода нашуда буданд, ба ҳайси радиф ба кор бурдааст. Солисан, Саъдӣ дар ғазалиёти хеш ибораҳоро ба сифати радиф истифода намудааст. Аммо, ҷуз аз хусусиятҳои зикршудаи радиф, ки ба ҷиҳати шаклии он алоқаманд мебошанд, вижагии аслии радиф дар ғазалиёти Саъдӣ, ки ба мазмуни онҳо вобаста мебошад, иборат аз эҷоди мавзуи воҳид дар ғазал ба ҳисоб меравад. Ба дигар маънӣ, радифҳои бакоргирифтаи Саъдӣ ваҳдати мавзӯро дар ғазалиёти вай таъмин месозанд.

Боби сеюми рисола - «Хусусиятҳои сабкӣ ва бадеии ғазалиёти Саъдӣ» ном дошта, аз ду фасл иборат аст. Фасли аввал – «Вижагиҳои сабкиву забонии ғазалиёти Саъдӣ» ба таҳқиқу баррасии муҳимтарин хусусиятҳои сабкӣ-забонии ғазалиёти Саъдӣ баҳшида шудааст.

Саъдии Шерозӣ дар жанри ғазал на танҳо соҳибсабк, балки соҳибмактаб низ мебошад, зеро пас аз вай аксари шоирони форсигӯ тарзи ғазалсароии ўро истиқбол намуда, дар пайравӣ аз сабки шоирӣ ў ба эҷоди ғазал саъӣ намуданд. Муҳаққики эронӣ, Куруш Камолӣ Саъдиро поягузори мактаби Шероз хонда, қайд менамояд, ки: «осори гаронбори ў калидитарин боварҳо, андешаҳо ва ормонҳои гузашта ва ҳолро мунъакис меқунад»¹⁸. Дар ин маврид бояд илова кард, ки на танҳо дар Шероз, балки дар тамоми минтақаҳои форсизабон, мактаби ғазалсароии Саъдӣ вусъат пазируфт ва тибқи гуфтаи Аълоҳон Афсаҳзод, «ғазали Саъдӣ дар асрҳои минбаъда мактаби хосси ғазалсароиро ба вучуд овард»¹⁹.

Саъдӣ дар ғазалсароӣ тарзи мӯҷаддад ва тарҳи наверо мавриди истифода қарор дод, ки хоси ўст ва дар дигар ғазалсароёни қаблӣ ва ҳам баъд аз ў ин равиш ё сабки вижа басо кам ба назар мерасад. Сабки ғазалсароии Саъдӣ агарчи гунаи омезишёftai сабки қудамо (дар мисоли осонбаёниву содагуфторӣ) ва тарзи шеърпардозии муосиронаш (дар иртибот бо ворид соҳтани мазомини ирфонӣ) мебошад, дар ҳуд махсусиятҳо ва нишонаҳои нави зиёдеро нуҳуфтааст, ки муаррификундандаи ибтикорот ва навпардозихои муаллифи он мебошанд.

Муҳимтарин ва асоситарин вижагиҳо, ки нишондиҳандай сабк ва тарзи махсуси ҳунари Саъдӣ дар сурудани жанри ғазал мушоҳида мешавад, ки иборат аз корбурди махсуси фахрия, содабаёни ва равиши саҳли мумтанеъ, ҳифзи ваҳдати мавзӯй, истифодаи вожаҳо, ибораву ифодаҳо ва амсолу мақолҳои ҳалқӣ, истифодаи воғир аз тамсил мебошанд. Ин вижагиҳо пас аз Саъдӣ дар эҷодиёти аксари ғазалсароёни бузурги форсизабон, аз қабили Шайх Камоли Хӯчандӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Хоҷа Ҳофиз, Фигонии Шерозӣ ва дигар суханварони маъруф мавриди пайгирӣ қарор гирифта, василаи рушду инқишифи шоирӣ онон дар иртибот бар сурудани ғазал гаштаанд.

Фасли дувуми боби сеюм, «Хусусиятҳои бадеии ғазалиёти Саъдӣ» номгузорӣ шудааст.

Дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ дар иртибот бар корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ чизе, ки бештар аз ҳама мавзӯй қобили таваҷҷӯҳ аст, тарзҳои матраҳ соҳтани васоити мазкур ва ё бо тарзҳои махсус адо кардани онҳо ба шумор меравад. Агарчи дар ғазалиёти Саъдӣ анвои зиёди санъатҳои бадеӣ мавриди истифода қарор

¹⁸ Сарвистонӣ, Куруш Камолӣ. Даҳай саъдишиносӣ ва донишномаи Саъдӣ / Куруш Камоли Сарвистонӣ // Номаи порсӣ. – №1(11). – Техрон, 1385. – С. 165-171.

¹⁹ Афсаҳзод, Аълоҳон. Ҷомӣ – шоир ғазалсаро / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф. – 1989. – 255 с.– С. 35.

гирифтаанд, аммо миёни онҳо санъатхое амсоли тамсил, ташбех, истиора, талмех, тазод, ташхис, таҷнисро баҳусус метавон ном гирифт, ки мақоми назаррастарро ишғол менамоянд. Дар корбурди ҳар яке аз санъатҳои зикршуда Саъдӣ роҳҳоеро тарҳбанӣ намудааст, ки маҳсус бар ҳунари шоирии ўст ва дар дигар ғазалсароёни адаби форсӣ камтар ба назар мерасанд.

Бояд қайд намуд, ки дар аксари ташбехоти бакорбурдаи Саъдӣ ҷанбаи воқеӣ ё истифода аз таҷоруби ҳаёти воқеӣ ба таври басо равшан эҳсос мешавад. Тавассути ҳамин вижагӣ тасвирҳои шоир ҷанбаи воқеӣ пазируфта, манзараи рангини ҳаётиро дар пешорӯи хонандагон қарор медиҳад. Ин вижагӣ муаррифиундандаи сабку салиқаи хосси ҳунари шоирии Саъдӣ ба ҳисоб рафта, минбаъд дар эҷодиёти дигар шоирон мавриди пайравию истиқбол қарор гирифтаанд.

Дар ғазалиёти Саъдӣ нақши дигар васоити тасвири бадеӣ, амсоли ташхис, тазод, тафзил, муболига низ назаррас аст. Аммо, ҳарчанд ки дар ғазалиёти Саъдӣ санъатҳои мазкур василаи муассиртару ҷолибтар шудани мазомину матолиби ишқии вай гаштаанд, сутуни андешаҳову таҳайюлоти шоиронаи ў дар тамомии ишқномаҳояш тавассути воситаҳои суханорое амсоли тамсил, ташбех, истиора, талмех, маҷоз ва таҷнис устувору пойбарҷо гаштааст.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Натиҷаҳои аз таҳқиқи мавзуъ бадастомада моро ба ин хулосаҳо мерасонанд:

Саъдии Шерозӣ дар таърихи адаби форсӣ ҳамчун бузургтарин шоир ғазалсаро ба шумор меравад. Нақши ў ҳам дар инкишофи соҳтору шакл, ҳам ғояву мазмун ва ҳам бадеяти ғазал бесобиқа аст. Саъдӣ ғазалро ба жанри устувору хосса, ки дар баробари дигар жанрҳои адабӣ истодагарӣ карда тавонад ва мондагор бошад, табдил дод.

Саъдӣ теъдоди абёти ғазалро дар ҳадди муайян то андозае муқаррар намуд. Қисмати аъзами ғазалиёти шоир дар девонҳои ў аз 9-12 байт иборат мебошанд. Ғазалҳои 13-15-байт ва 20-24-байтӣ дар қиёс бо намунаҳои 9-12-байтӣ басо каму ноҷизанд. Ин ҷиҳати ғазалсароии Саъдӣ далолаткундандаи ин маънӣ аст, ки вай бештар ба қӯтоҳбаёниву муҳтасаргӯйӣ майлу рағбат доштааст.

Ғазалиёти Саъдӣ аз нигоҳи мавзуъ ва мазмуну мундариҷа басо ғанӣ буда, дар онҳо мавзуъҳое, монанди ишқу муҳабbat, дӯстиву инсонпарварӣ, афкориву фалсафиву ҳакимона, андешаҳои волои ахлоқӣ ва амсоли инҳо ҷилваи бештар доранд. Гояи тафаккури шоиронаи Саъдӣ ва ё мавзуи марказии ғазалиёти вай ишқу муҳабbat ба ҳисоб меравад. Саропойи девони ғазалиёти шоир саршор ва машҳуни ин мавзуъ аст. Дар девони шоир анқариб ғазале ёфт намешавад, ки дар он нуктае ошиқона ё матлабе ишқӣ дарҷ нагашта бошад. Мехвари тафаккури Саъдӣ ишқ буда, ҷаҳонбинӣ ва умуман, арзише, ки ў бар дунёву ашё ва мағҳумҳову мазомин медиҳад, аз нуктаи назари ишқ ва авотифи қалбӣ сурат мегирад.

Дар ғазалиёти Саъдӣ ақидаҳои фалсафӣ ё ҳакимона аз ҷойгоҳи хосса барҳӯрдоранд. Дар ҷаҳонбинии Саъдӣ, умуман, ҷаҳор нукта қобили таваҷҷуҳ аст: диди ҳакимонаву мутафаккирона ба дунё, дидгоҳи диниву орифона, андешаҳои риндӣ ва ҳуснпарварӣ ё ҷамолпаратӣ.

Дар ғазалиёти Саъдӣ фахрияҳо ё тафоҳуроти ҳунарӣ, содагӯйӣ ё ба истилоҳ саҳли мумтанеъ, тақрорҳои шаклию маънӣ, вижагии корбурди таҳаллус, истифодай вожаҳои маҳсуси ҳукми қалидидошта, таноқузоти фикрӣ ҳусусиятҳои

назарраси сабкиро ташкил менамоянд. Тавассути вижагиҳои мазкур ғазалҳои Саъдӣ аз ашъори дигар ғазалсароён фарқияти назаррас пайдо намуда, тарзу услуби суханпардозии ў ба василаи онҳо муаррифӣ мегардад.

Дар ғазалиёти Саъдӣ анвои зиёди санъатҳои бадей мавриди истифода қарор гирифтаанд, аммо миёни онҳо баҳусус, санъатҳоеро амсоли тамсил, ташбех, истиора, таҷнис, талмех, тазод, ташхис, таҷнис метавон ном гирифт, ки мақоми назаррастарро ишғол менамоянд. Санъатҳои мазкур дар тасвирҳои бадей ва эҷоди мазомини бикри Саъдӣ нақши калидӣ доранд. Нуктае, ки дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ дар иртибот ба корбурди воситаҳои тасвири бадей бештар аз дигар мавзузъҳо қобили таваҷҷӯҳ аст, тарзҳои матраҳ соҳтани васоити мазкур ва ё бо тарзҳои маҳсус адо кардани онҳо ба шумор меравад. Саъдӣ дар корбурди санъатҳои бадей ҳунари маҳсусро ба кор бурдааст, ки минбаъд сармашқи кори эҷодии дигар шоирон гардидааст.

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

1. Назари Саъдӣ ба мағҳуми ишқ аз ду нуқтаи роҳандозӣ мешавад: ишқи воқеӣ ва ё маҷозӣ ва ишқи маънавӣ ва ё ҳақиқӣ. Аз ин ҷиҳат, ишқи Саъдӣ дар муҳтавои ғазалиёташ ба ду самт: табиӣ ва фавқуттабиӣ ҳаракат меқунад. Дар матни ғазалиёти шоир ҳар ду навъи ишқ иштироқи фаъол дошта, ба гунаи басо таъсирбахшу шавқангез тасвир гаштаанд [1-М].

2. Дар ҷаҳонбинии Саъдӣ афкори диниву ирфонӣ ҷойгоҳи хосса доранд. Масоили гуногуни диниву ақидавӣ аз қабили масъалаи ҷабру ихтиёр, андеша нисбат бар Холик, ҳайрат дар баробари сунъи Худо, андешаҳои таҳаммулгароёна нисбат бар адёну мазоҳиб, сафои қалбу ботин, озод кардани нафс аз ҳазз ва тааллуқоти дунявиву уқбой ва монанди инҳо аз марказитарин мавзузъот дар ҷаҳонбинӣ ва фалсафаи диншиносиву ирфонии Саъдии Шерозӣ ба шумор мераванд [1-М].

3. Миёни кулли андешаҳои фалсафию ирфонии Саъдӣ ҷамолпаратӣ мақоми хосса дорад. Ҷамолпаратӣ ё ҳуснпарварӣ ва назарбозӣ, ки мукаррар дар ғазалиёти Саъдӣ вомехӯранд, аслан, алоқамандӣ бо ишқи ирфонии ў доранд. Саъдӣ Худоро дорои ҳусни тасаввурнашаванда ва ё ниҳояти ҷамол медонад ва ақида дорад, ки тамомии зебоии дунёву инсон ва зуҳуроти авотифи гуногуни маънавию зоҳирӣ инъикоси ҷамоли Холиканд, зеро ў нуқтаи авчи ҳама зебоихову хубиҳост [1-М].

4. Яке аз назаррастарин вижагиҳои поэтикии ғазалиёти Саъдӣ равониву ҳуشوҳангии қалом ба ҳисоб меравад. Саъдӣ дар эҷоди ғазалҳои худ аз бисёр вазнҳои маъмулу роиҷи назми форсӣ, амсоли ҳазаҷ, мұчтас, музореъ, сареъ, мунсареҳ, хафиф ва мутафарриоти онҳо истифода намудааст. Бояд зикр кард, ки аз баҳрҳои мазкур ҷуз аз баҳри ҳазаҷ (ки бо шакли солими он дар девони шоир ғазалҳои бештар аст) дар ғазалиёти Саъдӣ бештар аз мутафарриоти онҳо истифода гардидааст. Ба василаи баҳрҳои мазкур ва мутафарриоти онҳо ҷанбаи мусиқоӣ ва танинангезии ғазалиёти Саъдӣ таъмин гардида, қаломи вай равонии ба худ хоссе пайдо менамояд [6-М].

5. Дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ қофия ба ҳайси яке аз рукнҳои муҳимми шеър ва таъминкунандаи ҷанбаҳои гуногуни лафзӣ, адабӣ ва мусиқоии он дорои мақоми басо назаррас мебошад. Муҳимтарин ҳусусиятҳо дар корбурди қофия, ки дар маҷмуъ бавучудоваранд ё созандай шохисаҳои сабкӣ дар ғазалиёти Саъдӣ ба шумор мераванд, инҳо чигунагии истифодаи қофия дар дарун ё миёни матни ғазал,

бакоргирии имола дар қофиябандӣ ва такрори қавоғӣ дар абӯт ба ҳисоб мераванд [6-М].

6. Дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ радиф аз чойгоҳи хосса бархурдор аст ва бо суратҳои гуногун ва рангину дилнишини худ қаломи ошиқонаи ӯро ҳусну таровати бештар мебахшад. Агарчи дар маҷмуаҳои ғазалиёти Саъдӣ намунаҳои зиёди бе радиф ё бо қофияни танҳоро низ метавон воҳӯрд, зикр кардан бамаврид аст, ки қисмати аъзами ғазалҳои шоир бо радиф ва анвои он эҷод шудаанд ва дар қиёс бо намунаҳои берадиф басо зеботару мусиқидортар мебошанд. Яке аз вижагиҳои радиф дар ғазалиёти Саъдӣ, ки ба шаклу сохтор ва ҷиҳатҳои овозиву мусикии матни онҳо алоқамандӣ надорад, ин эҷоди ваҳдати мавзуъ дар матни ғазал аст. Дар аксари ғазалҳое, ки шоир онҳоро бо радиф ҳамоҳанг намудааст, як навъ ягонагиву ваҳдати мавзуъ риоят шудааст, ки ин ҳусусият дар қиёс бо ғазалҳои берадиф бештар эҳсос мешавад [6-М].

7. Корбурди мукаррари фахрия яке аз вижагиҳои сабкии ғазалиёти Саъдӣ ба шумор меравад. Фахрияҳои Саъдӣ аз ҳайси мавзуъ ва мундариҷа умуман ба ду навъ ҷудо мешаванд: 1) таъриф аз шеър ва ҳунару истеъдоди шоирии худ; 2) ситоиши зодгоҳ. Аммо, дар ғазалиёти Саъдӣ таъриф аз шеър ва ҳунару истеъдоди шоирии худ фахрияи асосӣ ба ҳисоб меравад, зоро ҷилваи он дар қиёс ба навъи дувум ҳело бештар аст ва дар ҳақиқат ҷун вижагии барҷастаи сабкӣ ҷилва менамояд. Дар фахрияҳои Саъдӣ як вижагӣ ҷилваи маҳсус дорад, ки он тарзи малеҳи гуфткор дар мавриди ситоиши шаҳси худ ва пояти ҳунари хеш аст. Саъдӣ дар ягон байте, ки дар он ситоиш аз ҳунари шоирии хеш намудааст, ба иззати нафси дигар шоирон ва нақди ҳунари онон накӯшидааст, ҷунонки дар ин мавзуъ баъзе шоирон ҳунари дигар суханваронро зери тозиёнаи танқид ва ҳатто ҳаҷву масхара қарор додаанд. Саъдӣ дар ин маврид ҳусни аҳлоқ ва маданияти суханро риоя намудааст [5-М].

8. Яке аз вижагиҳои ғазалиёти Саъдӣ такрори мазмун мебошад. Дар ин маврид бояд қайд кард, ки такрор танҳо бар мазомини дарёftai ҳуди шоир тааллук доранд ва такрори афкору андешаҳои шоирони дигар нестанд. Зоро Саъдии Шерозӣ миёни кулли бузургони адаби форсӣ аз шумори он нодираҳоест, ки дар қаломи вай истиқлоли фикрӣ дар мақоми аввал қарор дорад ва ӯ аз ҳар гуна суханҳои ориятӣ ё бегона дурӣ мечӯяд. Дар ғазалиёти Саъдӣ такрор, умуман, бо ду тарз сурат мегирад: шаклан ва мазмунан. Вобаста ба ин, дар ғазалиёти Саъдӣ такрори шаклӣ бо ду роҳ сурат мепазирад. Роҳи якум – ин дар доҳили як ғазал сурат гирифтани такрори мисраъ ё қисмате аз мисраъ ва роҳи дуюм такрори мисраи муштарак дар доҳили ду ғазал аст. Дар ғазалиёти Саъдӣ, ҳамчунин, такрори сирф мазмунӣ мушоҳида мешавад. Агарчи ин навъи такрор дар ҳаҷми як мисраъ сурат мегирад, фарқи он аз такрори фавқ дар он аст, ки он мазмунан, на шаклан матраҳ мегардад.

9. Яке аз вижагиҳои ғазалиёти Саъдӣ тарзи корбурди таҳаллус дар матни ғазал аст. Дар ғазалҳои Саъдӣ, таҳаллус бо тарзҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифтааст. Чигунагии истифодаи таҳаллус дар ғазалҳои Саъдӣ аз ду нигоҳ дорои вижагиҳои назаррас мебошанд: 1) аз нигоҳи мавқеи истифода; 2) аз нигоҳи миқдори таҳаллус. Аз 617 ғазале, ки дар ҷаҳор девони ғазалиёти Саъдӣ дида мешаванд, дар 568 маврид таҳаллус истифода гардидааст ва дар 49 маврид таҳаллуси шоир ба назар намерасад. Яъне, аз теъдоди мазкур таҳаллус анқарип дар 90%-и онҳо истифода гардида, ғазалҳои бетаҳаллус таҳминан 10%-и онҳоро ташкил медиҳанд [2-М].

Дар ғазалиёти Саъдӣ тахаллус вобаста ба мавқеи истифода ба чаҳор навъ чудо мешавад: 1) ғазалҳое, ки дар онҳо тахаллус чун анъана дар қисмати мақтаи ғазал истифода гардидааст; 2) ғазалҳое, ки дар онҳо тахаллус дар байти қабл аз мақтаъ оварда шудааст; 3) ғазалҳое, ки тахаллус дар онҳо пеш аз ду байти қабл аз мақтаъ (яъне байти аз охирон сеюм) истифода гардидааст; 4) ғазалҳое, ки тахаллус дар онҳо дар қисмати мобайни ғазал ба кор бурда шудааст [2-М].

10. Корбурди таноқуз дар ғазалиёти Саъдӣ аз хусусиёти қобили таваҷҷуҳ ҳисобида мешавад. Дар нигоҳ бар маҷмуаи ғазалиёти Саъдӣ намунаҳои зиёде аз таноқузоти шоиронаро метавон пайдо кард, ки аз хусни таваҷҷуҳи ў нисбат бар ин тарзи ифода гувоҳӣ медиҳанд. Дар таноқузҳои Саъдӣ, умуман, ду тарзи баёнро метавон ташхис дод, ки нисбатан ҷилваи бештар доранд: 1) тавассути латофату нозукии гуфтор; 2) тавассути корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ [7-М].

11. Ташбеҳ ҳамчун муҳимтарин рукни маҷоз дар ғазалиёти Саъдӣ нақши барҷаста дорад. Ташбеҳоти бакорбурдаи Саъдӣ вобаста ба тарзи адо ба ду навъ: сареҳ ва музмар чудо мешаванд. Аз нигоҳи басомади истифода ташбеҳоти навъи якум дар матни ғазалҳои Саъдӣ бештар истифода шудааст. Ташбеҳи музмар, агарчи аз ҳайси төъдод дар матни ғазалҳои шоир дар ҷойи дувум қарор дорад, он, аз як тараф, мӯҷазтар баён мешавад, аз ҷониби дигар, дар маҷозитар гаштани мазомини шоирона нақши бештар мегузорад. Хусусияти барҷастаи ташбеҳоти Саъдӣ ҷанбаи воқеии онҳост, дар онҳо воқеиёти рӯзмарра ва мушоҳидоти воқеӣ ҷилваи хос дорад [4-М].

12. Дар ғазалиёти Саъдӣ ҳарчанд ки ҳар ду навъи истиора – равшан ва пӯшида мушоҳида мешаванд, истиораи навъи дуюм, ҷилваи назаррастар дорад. Истиораи пӯшида дар ғазалҳои шоир бештар дар навъи изоғӣ ва киноии истиора истифода шудаанд. Назаррастарин хусусият дар тарзи адои истиораҳои изоғӣ дар ғазалиёти шоир – ин дар матни як байт истифода кардани ҷанд намуна аз онҳост, ки бо ин роҳ андешаҳои шоиронаи Саъдӣ ҷанбаи тасвирии бештар гирифт, таъсирбахштар гардидаанд [4-М].

13. Тамсил дар ғазалиёти Саъдӣ бо тарзҳои гуногун матраҳ гардидааст. Яке аз роиҷтарин роҳҳои тамсилсозии Саъдӣ – ин мӯҷазбаёни маҳсуб мешавад. Дар ҷонин тамсил дар як мисраъ ҷанд мазмуни мантиқан бо ҳам монанд ё як маҷмуаи маънӣ ҷамъ оварда мешавад. Аз ҳайси мазмун тамсилҳои Саъдӣ бештар дорон ҷанбаи воқеӣ буда, тавассути мисолҳо аз ҳаёти воқеӣ ё масал задан бар нукоти ҳаёти рӯзмарра соҳта мешаванд. Маншай ҳалқӣ доштан, аз таҷрибаҳои зиндагонии мардум ҷошнӣ гирифтанд, ҷанбаи пандуахлоқӣ аз вижагиҳои асосии тамсилҳои Саъдӣ ба ҳисоб меравад [4-М].

14. Санъати талмех дар ғазалиёти Саъдӣ мавқеи назаррас дорад. Яке аз хусусиятҳои талмеҳоти Саъдӣ ишорат бар ҷанд мағҳум ва шаҳс дар як байт ва ҳатто дар як мисраъ мебошад. Ҷонин вижагӣ дар матни ашъори Саъдӣ ба таври барҷаста мушоҳида шуда, төъдоди абёте, ки дар онҳо якбора ишорат ба ҷанд мағҳум дода мешавад, кам нестанд [4-М].

15. Дар ғазалиёти Саъдӣ нақши маҷоз назаррас аст. Дар иртибот ба корбурди фаровони маҷоз девони ғазалиёти Саъдиро метавон маҷмуаи анвои маҷози форсӣ эътироф намуд. Маҷоз дар ашъори Саъдӣ дар шакли вожа, ибораву ифодаҳои маҳсус ва ҷумлаҳои алоҳида истифода гардидааст. Вале миёни навъҳои мазкур нақши маҷозҳое, ки аз тариқи ибораҳо соҳта шудаанд, назаррастар мебошад.

Мачози навъи мазкур, дар матни ғазалҳои шоир ҳам аз чиҳати навъ ва ҳам аз ҳайси соҳт ба навъҳои гуногун тасниф мешаванд.

16. Дар ғазалиёти Саъдӣ санъати бадеии таҷнис ҳам мақоми қобили таваҷҷуҳро ишғол менамояд. Санъати мазкур ба ҳайси воситаи муҳимми лафзӣ дар тарҳрезии мазомини шоиронаи Саъдӣ дар қисми зиёди ғазалиёти ў мавриди истифода қарор гирифта, сатри суханҳои манзуими ўро зинати хосса мебахшад. Агарчи дар ашъори Саъдӣ навъҳои гуногуни санъати таҷнис корбурд шудаанд, миёни чамеи онҳо дар ғазалиёти шоир таҷниси том, ҳам навъи мумосила ва ҳам муставфии он бештар мавриди истифода қарор гирифтааст. Яке аз ҳусусиятҳои истифодаи санъати таҷнис дар ғазалиёти Саъдӣ оmezishi он бо ихом аст. Духӯрагии маънӣ дар яке аз вожаҳои ҳамчинс, агар аз як ҷониб, сабаби эҷоди чанд мазмуни шоирона гашта бошад, аз ҷониби дигар, омили боз ҳам таъсирбахштар шудани афкори шоир гардидаанд.

МУҲИМТАРИН НУКОТИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ТАЪЛИФОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЬИКОС ЁФТААНД:

1) Мақолаҳо дар мачаллаҳои илмии тақризшавандай КОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Абдулмансонзода, М.А. Ғазалиёти Саъдӣ ва анвоъи онҳо аз нигоҳи мазмуну мундариҷа / М. Абдулмансонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Мачаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2018. – №8. – С. 121-126.

[2-М]. Абдулмансонзода, М.А. Таҳаввули ғазалсароӣ то Саъдӣ ва дар замони Саъдӣ / М. Абдулмансонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Мачаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2019. – №1. – 271-276.

[3-М]. Абдулмансонзода, М.А. Ваҳдати мавзӯъ дар ғазали Саъдӣ / М. Абдулмансонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Мачаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2020. – №7. – С. 234-240.

[4-М]. Абдулмансонзода, М.А. Ташибҳ ва тарзи адой он дар ғазалиёти Саъдӣ / М. Абдулмансонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Мачаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2020. – №9. – С. 251-260.

[5-М]. Абдулмансонзода, М.А. Фаҳрия – ҳамчун воситаи тафоҳур аз ҳунари шоирӣ ва худогоҳии эҷодӣ дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ Саъдӣ / М. Абдулмансонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Мачаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2021– №3. – С. 221-226.

[6-М]. Абдулмансонзода, М.А. Саъдӣ ва интиҳоби авзон дар ғазал / М. Абдулмансонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Мачаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2021– №4. – С. 195-203.

[7-М]. Сайдҷафаров, О.Ш. Абдулмансонзода, М.А. Вожаҳои калидӣ ва нақши онҳо дар оғариниши мазомини нав дар ғазалиёти Саъдӣ / О.Ш. Сайдҷафаров, М.А. Абдулмансонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Мачаллаи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2022– №2. – С. 186-194.

2) Дар дигар мачаллаҳо:

[8-М]. Абдулмансонзода, М.А. Вижагиҳои сабқиву забонии ғазалиёти Саъдӣ / М. Абдулмансонзода // Донишгоҳи давлатии Дангара. Конференсияи илмӣ-назариявӣ баҳшида ба рӯзи забони давлатӣ. – 2021– №1. – С. 173-176.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАБАДЖАНА ГАФУРОВА»

УДК 891.550

На правах рукописи

ББК 83.3 2Т

А-14

АБДУЛМАННОНЗОДА МУХАММАДСИДДИК АБДУДЖАББОР

ПОЭТИКА ГАЗЕЛЕЙ СААДИ

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук
Специальность: 10.01.08 – Теория литературы.
Текстология

ХУДЖАНД – 2022

Диссертационная работа выполнена на кафедре таджикского языка и литературы Государственного образовательного учреждения «Дангаринский государственный университет».

Научный руководитель:

Сайджафаров Озод Шовалиевич,
доктор филологических наук,
профессор кафедры таджикского языка
Таджикского государственного
финансово-экономического
университета

Официальные оппоненты:

Юсупов Умридин Абдукофиевич,
доктор филологических наук, главный
научный сотрудник отдела истории
литературы Института языка и
литературы имени Рудаки НАНТ

Мирсаидов Бахром Тохирович,
кандидат филологических наук, доцент,
директор ГУ областной библиотеки
имени Т. Асири.

Ведущая организация:

**ГОУ «Таджикский государственный
педагогический университет имени
Садриддина Айни»**

Защита диссертации состоится «15» сентябрь 2022 года, в 15⁰⁰ часов на заседании Диссертационного Совета 6D.KOA-037 при Государственном образовательном учреждении «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» (735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, переулок Мавлонбекова, 1).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова» и на сайте www.hgu.tj

Объявление о защите диссертации размещено на официальном сайте ВАК при Президенте Республики Таджикистан по адресу: www.vak.tj

Автореферат разослан «____» _____ 2022 г.

**Ученый секретарь
Диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент**

ШариповаМ.З.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Саади Ширази является одним из величайших художников слова, который получил славу великого поэта не только в персидской и таджикской литературе XIII века и в поэзии иракского стиля, но и во всей истории персидско-таджикской литературы. Если в прозе он получил признание неординарного писателя благодаря своему прозаическому сочинению – «Гулистан», то в поэзии слава уникального поэта пришла к нему с созданием высокохудожественных газелей. В истории персидской литературы газели Саади признаны наилучшим образцом поэтических сочинений, созданных в этом жанре.

Несмотря на то, что в персидской литературе жанр газели сформировался и обрел популярность в качестве отдельного жанра, отделившегося от части *ташибиба* и *насиба* касыды, благодаря поэтическому наследию Абуабдуллаха Рудаки и его современников, то есть еще до того как великий Саади вступил на литературную арену и получил развитие в творчестве таких известных поэтов как Фаридуддин Аттар, Хаким Санаи, Джалалуддин Балхи и др., внесших весомый вклад в эволюцию и развитие газели в содержательном, тематическом и структурно-формальном аспекте, в поэзии Саади Ширази этот жанр достиг своего высочайшего уровня. Вклад этого великого мастера поэтического слога достаточно весом, как в развитии структурных особенностей, так и идейно-содержательного своеобразия газелей. Именно в газелях Саади внешняя атрибутика и идейное содержание персидской газели обрели устойчивость и достигли вершин своего развития. Саади, наделив газель определенными нормами в содержании и ее внешней структуре, придал ей статус устоявшегося жанра, а его стихотворения, созданные в этом жанре, стали наилучшим примером подражания для последующих поэтов персидско-таджикской литературы.

Слава и известность Саади в поэзии и прозе всегда привлекали интерес как авторов исторических летописей и поэтических антологий, так и литературоведов и современных исследователей, уделивших пристальное внимание изучению его творчества и поэтического мастерства. Однако, несмотря на наличие большого количества сведений из источников и современных исследований по данному вопросу, на наш взгляд, некоторые аспекты поэзии Саади все еще нуждаются в углубленном монографическом исследовании. Описанная ситуация обуславливает необходимость более пристального внимания к газелям поэта. В связи с этим, в настоящем диссертационном исследовании мы сочли необходимым затронуть вопросы, связанные с идейно-содержательным аспектом, поэтикой, стилистикой и художественной ценностью газелей Саади, и тем самым внести вклад в область саадиведения. В исследовании предметом научного анализа стали четыре важных аспектов газелей Саади: идейно-содержательный, поэтический, стилистический и художественный аспект.

Степень разработанности научной проблемы. Обширные сведения относительно жизненного пути и художественного наследия Саади приведены в таких историко-литературных источниках как «Тазкират-уш-шуара» («Антология поэтов») Амира Давлатши Самирканди, «Наштари ишк» («Жало любви») Хусейнкулихана Азимабади, «Натаидж-ул-афкар» («Итоги размышлений») Мухаммада Кудратуллаха Гупамуйи, «Рияз-уш-шуара» («Сад поэтов») Вала Дагистани, «Хизонаи омира» («Сокровищница государства») Миргулямалихана

Озоди Билгирами, «Рузи рушан»(«Светлый день») Хусейна Саба, «Нафахат-ул-унс» («Дуновения задушевной дружбы») и «Бахаристан» («Весенний сад») Абдурахмана Джами. Вместе с тем, следует отметить, что сведения в указанных источниках часто обладают описательным характером, что для проведения исследования в этом русле не являются достаточными.

В последние два столетия в отечественной и в зарубежной литературе саадиведение получило широкое развитие, в связи с чем многие стороны жизни и художественного наследия Саади были изучены с новых ракурсов и в уникальном научно-исследовательском видении. В этой связи следует особо подчеркнуть исследования европейских востоковедов Германа Эте и Ханри Мосе, иранских литературоведов Забехулла Сафа, Маликушшуара Бахор, Мухаммадали Фуруги, Абдулхусайна Зарринкуба, Али Дасти, Вахида Дастргарди, Тамерлана, Шафеи Кадани, Муджтаба Минави, Музахира Мусаффа, Мухаммадали Нудушана, Ахмада Тамимдари, Зия Муваххида, Ибрахима Кайсари и др., в работах которых в той или иной степени находят отражение научные воззрения и концептуальное видение ученых относительно художественного наследия Саади, в частности его газелей.

Одним из важнейших исследований в деле освещения личности Саади и его литературного наследия является «История иранской литературы» Забехулла Сафа, в третьем томе которого автор в ходе рассмотрения поэзии стихотворца, высказывает свои мысли относительно своеобразия газелей и их особенности. Ахмад Тамимдари, другой иранский ученый, во второй и третьей главах «Истории персидской литературы» подверг изучению историческое развитие персидской поэзии и ее стилей, где упомянул о Саади и его творчестве.

В литературе советского периода первые исследования по теме саадиведения осуществили выдающиеся востоковеды Е.Э. Бертельс, И.С. Брагинский, М.Л. Рейснер. И.С. Брагинский в своих исследованиях – «Из истории таджикско-персидской литературы» и «О возникновении газели в таджикско-персидской литературе» высказывает свои мысли о газелях Саади. М.Л. Рейснер в своих книгах – «Основные этапы развития газельной лирики на персидском языке в X-XIV веках» и «Эволюция классической газели на фарси (X-XIV век)», подвергая исследованию литературное наследие Саади, отмечает некоторые особенности его газелей.

В развитии отечественного саадиведения весом вклад таких таджикских ученых как Садриддин Айни, Холик Мирзоева, А. Мирзоев, Ибрагим Ализода, Н. Кулматов, Назира Каххорова, Сахобиддин Сиддиков, Мубашшир Акбарзод.

Садриддин Айни в своей книге «Образцы таджикской литературы», а также и во введении к «Бустану» Саади одним из первых в таджикском литературоведении обратился к вопросу о положении Саади Ширази в персидской литературе и о его вкладе в развитии жанра газели¹.

Абдулгани Мирзоев вторым среди отечественных ученых высказал интересные суждения о газелях Саади на пяти страницах своей книги– «Рудаки и развитие жанра газели»².

В 1967 году двое таджикских исследователей – И. Ализода и Н. Кулматов провели диссертационные исследования по вопросам жизни и творчества Саади.

¹ Айни, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айни. Под редакцией Али Равоки. Предисловие Мухаммаджона Шакури, Камолиддина Айни, Алиасгара Шеърудуста. – Тегеран: 1385 х. – 372 с. – С. 27.

² Мирзоев, А. М. Рудаки и развитие газели / А. М. Мирзоев; перевод Н. Османова. – Сталинабад: Таджгосиздат, 1958. – 71 с. – С. 51.

Ализода Иброхим в своей диссертации «Мировоззрение и некоторые художественные особенности произведений Саади Ширази» в рамках трех глав и разделов изучил жизнь, наследие, мировоззрение, особенности использования художественных средств и другие особенности творчества Саади. В данном исследовании, посвященном всестороннему изучению художественного наследия Саади, автор уделяет внимание как прозе, так и поэзии стихотворца. С этой точки зрения исследование И. Ализода можно считать одной из первых ценных работ таджикских исследователей в области саадиведения.

Диссертация Н. Кулматова «Этические взгляды Саади» в полной мере посвящена исследованию морально-этических взглядов Саади, является ценным исследованием в определении положения и вклада Саади в восточной этической философии. В связи с чем данное исследованием признано одной из значимых научных работ в познании наследия Саади и его нравственно-этических взглядов.

В 1970 году литературовед Назира Каххорова представила диссертацию на тему «Саади и его роль в развитии газели», где затронула некоторые особенности газелей Саади и, несомненно, внесла ценный вклад в развитие таджикского саадиведения.

Таджикский ученый Холик Мирзозода во втором томе своей книги «Истории таджикской литературы» в отдельной главе под названием «Саади Ширази», посвященной жизни и творчеству великого поэта, в ходе рассмотрения анализа прозаические и поэтические произведения литератора, отметил газели Саади и некоторые их особенности³.

В первой части книги «Персидская и таджикская литература XII-XIV веков», написанной в соавторстве с российскими и таджикскими учеными советского периода, содержатся краткие сведения о жизни и произведениях Саади⁴. Однако сведения, указанные в книге, по существу, являются повтором предыдущих сведений, где упомянуты различные точки зрения ученых по теме исследования.

Необходимо отметить, что вышеназванные исследования, имея большое научное значение, все же недостаточны для полного выявления идейно-содержательной, поэтической и художественной проблематики газелей Саади, так как по данной теме до сих пор остается еще много неисследованных моментов, которые не нашли своего решения.

Связь исследования с тематикой научного учреждения. Диссертационное исследование выполнено в рамках перспективного плана научно-исследовательских работ кафедры таджикской литературы Государственного образовательного учреждения «Дангаринский государственный университет».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основной целью диссертационной работы является исследование поэтики газелей Саади Ширази. Для достижения поставленной цели предпринята попытка исследования проблем, связанных с основной тематикой и содержанием газелей Саади, метрической системы его поэзии, стилевой манерой изложения, новаторством поэта в создании газелей.

---

3 Мирзозода, Холик. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XIII – XV) /Холик Мирзозода. – Книга 2. – Душанбе: Маориф, 1977. – 399 с. – С. 61–112.

4 Бертельс Е.Э., Бертельс А.Е., Болдырев А.Н. и др.. Персидско-таджикская литература XII – XIV вв./ Е.Э. Бертельс, А.Е. Бертельс, А.Н. Болдырев и др.. – Часть первая . Ответственный редактор: Расул Ходизода. – Душанбе: Дониш, 1976. – 345 с. – С. 291–314.

Задачи диссертационного исследования. В диссертации в центре исследования поставлено решение следующих задач:

- определение роли Саади в становлении и эволюции жанра газели;
- исследование идейно-содержательного аспекта газелей Саади;
- определение стилистики газелей Саади;
- исследование стилевых и языковых особенностей газелей Саади;
- изучение художественных особенностей газелей Саади;
- определение особенностей поэтики газелей Саади.

Объектом исследования является поэтическое наследие Саади Ширази, в частности газели, вошедшие в собрание сочинений поэта и другие его сборники. В связи с этим подвергнуты сравнительному анализу целый ряд историко-литературных источников, названия которых приведены в списке литературы

Предметом диссертационного исследования является «Поэтика газелей Саади», в ходе которого были проанализированы газели Саади с точки зрения тематического содержания, поэтики, художественной ценности, стиля изложения и поэтического мастерства литератора в создании газелей.

Теоретическая база исследования. При написании диссертационной работы использованы теоретические подходы и научные исследования зарубежных и отечественных литературоведов – Забехулла Сафа, Маликушшуара Бахор, Мухаммадали Фуруги, Абдулхусейна Зарринкуба, Мухаммада Гулямризаи, Вахида Дастргарди, Муджтаба Минави, Музахира Мусаффо, Махмуда Ибадиян, Шафии Кадкани, Махмуда Футухи, Парвиза Натиля Хонлари, Сируса Шамисо, Ахмада Тамимдари, Сайд Джанафара Саджади, Абдулхади Кандил, Эдуарда Брауна, Е.Э. Бертельса, А.Н. Болдырева, И.С. Брагинского, М.Л. Рейснера, С. Айни, Х. Мирзозода, А. Мирзоева, Юрий Бобоева, Т. Зекни, Б. Сируса, Н.Каххоровой, Р. Ходизода, С. Сиддикова, Р. Мусулмониёна, А. Сатторзода, А. Насриддинова, Н. Салими, А. Хакимова, М. Ходжаевой, У. Гаффоровой, Р. Тагоймуродова, Н. Нурова и др.

Методологическая основа диссертационной работы. В процессе написания диссертация применены сравнительно-исторический, прикладной, сравнительно-описательный и другие методы исследования современного таджикского литературоведения.

Эмпирическая база исследования. Диссертационное исследование осуществлено на основе произведений Саади Ширази, в частности, критического издания полного собрания сочинений, подготовленного Сахобиддином Сиддиковым и Назирой Каххоровой, сборника газелей, подготовленного Мубашширом Акбарзода, рукописей Хранилища восточных рукописей Национальной академии наук Республики Таджикистана (условный номер № 503), полного собрания сочинений, подготовленного Мухаммадали Фуруги, различных источников, антологий и летописей, в которых содержатся сведения о Саади Шерази. Кроме того, в диссертации использованы научное наследие современных литературоведов в качестве теоретического литературоведческого источника.

Основной информационной и экспериментальной базой исследования явились аудитории кафедры таджикского языка и литературы ГОУ «Дангаринский государственный университет», отдел рукописей Центра письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана, профильных отделов ГОУ «Национальная библиотека Таджикистана», ГОУ «Хатлонской

публичной библиотеки имени Шамсиддина Шохина», а также региональные и республиканские конференции.

Научная новизна исследования заключается в том, что в диссертации впервые в рамках одной диссертационной работы изучены основные идейно-тематические, жанровые и лингвостилистические особенности, а также поэтика и художественное своеобразие газелей Саади Ширази.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Саади Ширази внес неоценимый вклад в развитие жанра газели - одного из самых популярных жанров персидско-таджикской поэзии. Авторы поэтических антологий и великих поэтов жанра газели, творившие на арене персидской литературы в последующие века, признали Саади величайшим мастером жанра газели и ярким представителем указанного поэтического жанра.

2. Примечательна роль Саади в структурной эволюции жанра газели. В ходе статистического анализа, осуществленного по газелям Саади, было установлено, что в большинстве случаев его газели состоят из 9-12 байтов. Примененный им композиционный способ был в последствии заимствован и другими поэтами, сочинявшими газели.

3. В газелях Саади обрела наибольшую устойчивость и глубину исконная тема и сущностная тематика. Основой поэтической мысли Саади в жанре газелей является лирика. И в газелях, навеянных реальной или земной любовью, и в газелях мистического направления, главной осью и основой является лирическая тема и тема любви во всех ее проявлениях. Хотя в газелях поэта существуют и другие темы, однако центральное место в них занимает тема любви, искреннее и неподдельное выражение возвышенных человеческих эмоций и чувств.

4. Понятие любви в газелях Саади выражено двояко: реальная любовь, источником которой является сам человек, и повествование о красоте земной возлюбленной, и мистическая любовь, источником которой является сущность Творца, выражаящая любовный экстаз и восторг, рожденный его безграничной и неописуемой красотой.

5. Одной из наиболее ярких особенностей газелей Саади является специфическое использование художественных средств. В большинстве указанная специфичность тесно связана с особым стилем изложения, красноречием, средствами художественной выразительности - тамсиль, талмех, ташбих, истиара, маджаз, тазод, таджнис и т.п. В газелях Саади присутствует новая концепция в применении средств художественной выразительности, которая не встречается у предыдущих поэтов и поэтов-современников Саади.

6. Саади сыграл значительную роль в установлении метрического размера персидских газелей. В его газелях преобладают плавные и выразительные метрические размеры и их производные, такие как хазадж, муджтаз, музоре' и хаиф. Отдав предпочтение указанным метрическим размерам, Саади, прежде всего, придал отличную и неподражаемую тональность и напевность своим газелям.

7. Саади использовал в своих газелях новые рифмы и редифы, обусловленные формой и композицией газели. Некоторые из редифов в газели Саади являются совершенно новыми и неординарными. В газелях Саади, наряду с конечными рифмами (являющиеся оригинальными), также часто встречаются и внутренние рифмы. Однако в использовании внутренних рифм Саади сохранялдержанность и

не переходил установленные поэтические границы. Манера использования внутренней рифмы наблюдается не во всех его газелях.

8. Одной из наиболее ярких особенностей газелей Саади является особый стиль и манера, используемые им в композиционном и содержательном построении газели. Несмотря на то, что Саади является представителем иракского стиля, простая и незатейливая манера более близка к хорасанскому стилю поэзии с точки зрения применения в изложении исконных, незамысловатых выражений, и в частности, древних глаголов. Поэтому в истории персидской газели известный термин «сахли мумтане'» (гениальная простота) связан именно с газелями Саади.

9. Другие особенности, такие как сохранение гармонии и цельности темы, особенность употребления авторского псевдонима, акцентирование внимания в части описания духовной зрелости поэта и изящество изложения в указанной части, употребление арабской лексики и парадоксальных выражений составляют многогранный стилистический аспект газелей Саади. Упомянутые особенности часто встречаются в газелях поэта и указывают на его особый интерес.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что достигнутые результаты могут быть использованы в рассмотрении различных спорных вопросов литературоведения, в литературоведческих дискуссиях, в том числе по истории литературы XIII века, в частности вопросов, посвященных литературным жанрам и их структурным особенностям, теории литературы, литературной критике. Диссертационное исследование предоставит богатый теоретический материал исследователям, изучающим различные литературоведческие вопросы.

Практическая значимость исследования заключается в том, что его материалы могут быть использованы в качестве источников при разработке учебников и учебных пособий по истории литературы, теории литературы, литературоведению, стилистике, метрическому стихосложению, а также при написании научных статей и диссертаций. Достигнутые результаты могут быть использованы при написании курсовых, дипломных и магистерских работ, а также как лекционный материал при проведении спецкурсов и семинаров.

Степень достоверности результатов исследования. Диссертационное исследование проведено на основе изучения и анализа авторитетных научных и литературных источниках, и содержит аргументации, подкрепленные глубокими научными суждениями и конкретными выводами, результаты которых были представлены в виде докладов и статей и получили высокие оценки экспертов этой области.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертационной работы «Исследование идейного, поэтического, художественного и стилистического аспекта газелей Саади» соответствует паспорту научной специальности 10.01.08 – Теория литературы. Текстология на соискание ученой степени кандидата филологических наук.

Личный вклад соискателя в изучении избранной темы заключается в сборе и обобщении богатого научно-исторического материала по проблемам газелей Саади Ширази, и решение целого ряда вопросов, связанных с особенностями газелей великого поэта, которые проводились с опорой на собранный фактологический материала и обоснованные научные доказательства.

Апробация диссертации и сведения об использовании результатов исследования. Основное содержание, проблематика и выводы диссертации были представлены в виде научных докладов на ежегодных научно-теоретических конференциях профессоров и преподавателей ГОУ «Дангаринский государственный университет»

Диссертация обсуждена на совместном заседании кафедры таджикского языка и литературы Государственного образовательного учреждения «Дангаринский государственный университет» и кафедры таджикской литературы Государственного образовательного учреждения «Бохтарский государственный университет имени Носири Хусрава» от 2 октября 2021 года (*протокол №3*) и литературоведческой секции Ученого совета факультета филологии и журналистики Государственного образовательного учреждения «Дангаринский государственный университет» (*протокол №9*) и представлена на защиту.

Публикации по теме диссертации. Основное содержание диссертации выражено в 7 научных статьях, опубликованных в изданиях, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, 3 глав, 7 разделов и 2 параграфов, заключения и библиографии. Общий объем диссертации составляет 166 печатных страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении диссертации представлены актуальность выбранной темы и необходимость ее исследования, степень изученности темы, цель, объект, предмет, новизна исследования, личный вклад автора, использованная литература и источники, методы исследования, методологические основы, основные положения, представленные на защиту, практическая и теоретическая ценность научной работы.

Первая глава диссертации озаглавлена «**Саади Ширази и эволюция жанра газели**», и состоит из двух разделов и двух параграфов. **Первый раздел** главы назван «**Роль Саади в формировании и эволюции газели**». До появления личности Саади Ширази на поэтическом олимпе персидско-таджикской литературы, газель прошла основные этапы структурно-семантического развития, однако тот расцвет и жанровая завершенность, которые произошли благодаря Саади в структурно-композиционном, лингвистическом плане, образности и культуре изложения (которые можно назвать красноречием и изысканной речью), персидско-таджикская поэзия в своей истории развития не видела. Должно быть, выдающиеся поэты- классики, начиная с Рудаки и до Санаи и Балхи, внесшие еще до периода жизни Саади неоценимый вклад в становление и развитие персидской газели, подготовили благоприятную почву для того , чтобы Саади своим умением и мастерством смог сделать его непоколебимым, незыблемым и на многие века взвеличить лирическую газель. Абдурахман Джами в седьмой главе «Бахаристан» назвал Саади «эталон для поэтов, сочиняющих газели», отмечая, что «никто до него не писал столь умело газели и его поэзия по нраву всем сословиям»⁵. Автор

---

⁵ Джоми, Абдуррахмон. Осор / Абдуррахмони Джами. Составитель и автор словаря Алохон Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 1989. – 540 с. – С. 462.

«Наштари ишк» («Жало любви») также отмечает о мастерстве Саади в сочинении газели отмечает: «Шейх (Саади) воздвиг такое строение газели, подобно которому никому не удавалось, он праотец и создатель жанра в газели, и хранитель изысканной и выразительной словесности. Поэтому его поэтический диван называют кладезем поэтической благопристойности, обладающим вкусом»⁶.

Азимабади приводит это выражение «создатель жанра газели», но не в значении изобретателя газели как отдельного литературного жанра, а особо подчеркивает новый поэтический стиль. Газели Саади представляют собой всестороннее, совершенное и обобщенное описание всех особенностей, созданных до него в жанре газели другими выдающимися мастерами персидской поэзии. Однако это обобщение обрело такое ярчайшее и глубокое выражение в газелях Саади, что обусловило возникновение особой школы и самобытного стиля, свойственного только поэту.

Одной из стилистических особенностей газелей Саади является создание эстетической красоты в поэзии. В газели Саади ощущается особая красота, тесно связанная как с изящной словесностью, так и с проникновенными душевными переживаниями автора. Таджикский поэт Камол Насрулло верно подметил, что первым критерием оценки поэта является его мастерство, и что стихотворение должно существовать в сущности поэзии как красивая ткань⁷. В связи с этим следует отметить, что газель Саади является прекрасным образцом словесности в персидском языке, в котором блещет неподражаемая экспрессия и изысканное слово. М. Рейснер отметил, что «Саади, освоив лучшие достижения традиций газелей, жанр газель вознес до недостижимых вершин»⁸.

Стиль изложения Саади отличается своей гармонией и мелодичностью. Прослеживаемая простота поэзии Рудаки в газели Саади обрамлена особой сладостью и тонкостью. Почерпнутая философия и аскетизм Санаи наделены в поэзии Саади глубиной и изяществом. В газелях Саади присутствует характерный для личности Джалауддина Балхи дух бунтарства и душевного смятения влюбленного человека, коим был Балхи, однако у Саади душевная страсть воплощена заметно умеренно и в облачении мягкой красоты. Если в газелях Джалауддина Балхи музыкальная напевность отражается в накрывающей волне духовного смятения влюбленного, исполненного мистической любовью, и напор этой волны иногда ломает словесные и метрические границы его поэзии, в газелях Саади эта волна течет по мягкому руслу, отражает душевный покой благоразумного и терпеливого влюбленного, и в неизменном виде стремится соблюсти соотношение изящной словесности и метрического размера при выражении любви и эмоций. В собрании газелей Саади эта умеренность и равновесие сохраняются в такой высокой степени, которая встречается крайне редко.

Газели Саади Ширази как в структурно-композиционном и семантико-содержательном плане, так и в плане рифмы и метрического размера является совершенным образцом жанра газели в истории персидской литературы. Саади

⁶ Азимободи, Хусайнкулихон. Наштари ишк / Хусайнкулихон Азимободи. – Т. II. Предисловие и комментарии Асгара Джонфидо. – Душанбе: Дониш, 1982. – С. 663.

⁷ Насрулло, Камол. Ҳунар пероҳани шеър аст / Камол Насрулло // Садон Шарқ. – №4. – 2017. – С. 99-115.

⁸ Рейснер, Марина Львовна. Основные этапы развития газельной лирики на фарси в X – XIV вв. / Марина Львовна Рейснер: автореф. дис. канд. филол. наук. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 1980. – 20 с. – С. 12.

также принадлежит заслуга в определении количества байтов в газели, что объясняется его тягой к краткости, лаконичной сентенции. Эта особенность газели Саади оказывает на почитателей и сторонников гармоничного и изящного слова магическое влияние. Указанная особенность газелей Саади в последствие была удостоена внимания и подражания других выдающих поэтов, писавших газели – Камола Худжанди и Хафиза Ширази.

Газели Саади в лингвистическом плане являются ярким и совершенным образцом персидско-таджикского языка. Сирус Шамисо справедливо отмечает: «Газели Саади следует считать совершенным образцом персидской газели и в трех аспектах: языковом, семантическом и литературном рассматривать в качестве критерия красноречия и риторического совершенства»⁹.

Второй раздел первой главы назван «**Тематические особенности газелей Саади**». Газели Саади в содержательном плане невероятно многогранны. Разнообразие или гармония сюжетов укрепляет содержательный аспект газелей поэта и являются показателем высочайшего уровня мышления, воображения и поэтического таланта. Темы, к которым обращается Саади в своих газелях, - это любовь, человеколюбие, воспевание мира и дружбы, наставительные, философские и мистические темы, восхваление природной красоты и т.д., воспетые поэтом невероятно глубоко и проникновенно. Темам гимна миру и вселенскому счастью, гуманизму, назиданию и описанию природной красоты и природных стихий Саади уделил особое внимание, они пронизаны простым очарованием и глубокой философией, привлекших исследовательский интерес множества ученых. Описание природных творений в блеске естественных красок и живой жизненной палитре является одной из важных особенностей, характерных газелям Саади.

Первый параграф данного раздела назван «**Тема любви и ее характерные особенности в газелях Саади**». В тематике газелей поэта неоспоримо главное место занимает любовь, как любовь в реальном, так и в мистическом смысле. Другие темы, в сравнении с темой любви ничтожны и незначительными и, по сути, отражены лишь на фоне романтического настроения, мыслей и эмоций поэта. Обратившись к газелям, в которых поэт обращается к темам наставления и назидания, воспевает дружбу и гуманизм, можно заметить, что даже в них присутствует какой-то элемент любви и этот факт указывает на особое отношение Саади к теме любви. Саади иногда акцентирует внимание и на других темах, но все же остальные темы в сравнении с темой любви он считает ничтожными и незначительными, выражая это так:

Чуз ёди дуст ҳар чи куни, уmr зоъаст,
Чуз сирри ишқ ҳар чи бигуи, батолат аст¹⁰.

/Кроме мыслей о друге, в жизни все действия просто ничтожны,
Кроме таинства любви, все сказанные слова просто ложны/

Роль Саади Ширази в развитии темы любви в ее общем понятии в истории персидской поэзии существенное всех поэтов, живших во времена до и после Саади. Мухаммадали Фуруги, исследуя тематику газелей Саади, отводит теме любви более важную и ключевую роль в сравнении с другими темами, и отмечает:

⁹ Шамисо, Сирус. Сабкшиносии шеър / Сируси Шамисо. – Тегеран: Фирдавс, 1378. – 428 с.– С. 217.

¹⁰ Шерози, Саади. Куллият / Саадии Шерози. – Т. II. Составители: Сахобиддин Сиддиков, Назира Каххорова. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.– С. 239.

«Если все темы, что мы насчитали у Саади, положить на одну чашу весов, на другую чашу весов для равновесия следует положить тему любви. Сущность Саади полна любви. Все темы развиты им прекрасно, однако, когда речь заходит о любви, в нем пробуждаются совершенно другие эмоции. Никто не постиг мир любви так, как постиг его Саади. Любовь для Саади не игра и просто увлечение, это дело сугубо серьезное, это чистая и всепоглощающая любовь, где влюбленный преступает через себя, желает отдать себя ей и не желает ею завладеть»¹¹.

В газелях Саади как искренняя земная любовь выражена в новом видении весьма эффектно, с новым взглядом на эмоциональное состояние влюбленного, так и мистическая любовь наделена сверхъестественной, неземной силой и выразительностью. Рисуя картину земной и мистической любви, Саади в газель неизменно добавляет мягкое красноречие и элегантность, характерную ему. Но в целом можно сделать вывод, что человеческая любовь все же занимает в его лирике приоритетное место. Величайшее достижение Саади в персидской газели, прежде всего, связано с возвеличиванием центрального объекта, которым является возлюбленная в образе женщины.

Саади, прежде чем отойти от мирских аспектов жизни и погрузиться с глубины мистицизма, проникнуться духовными искасиями и созерцанием, испытал и земную любовь.

Тема любви, как в прямом и переносном смысле, так и в ее истинном и мистическом значении, является одной из важнейших тем в газелях Саади. Место этого сюжета в газелях Саади таково, что без него газели Саади почти теряют свою истинную ценность, поскольку именно в лирических газелях находит отражение стиль, язык и манера, особая манера подачи лирических тем, простота речи, нежность и проникновенность изображения различных душевных и эмоциональных состояний. Наряду с этим, поэты, предшествующие Саади, сочинили множество назидательных газелей, в философско-дидактическом ключе и другой мистической тематике. Поэтому, кроме темы любви, особенно земной любви и взаимосвязи мистической любви с мирской, другие темы газелей Саади часто повторяются и не обладают новизной. Роль Саади в описании любви как в прямом, так и в эзотерическом смысле велика, и существенно отличается от творчества других персидских поэтов.

Второй параграф данного раздела называется «**Мировоззрение и мистико-философские воззрения Саади**». Философско-дидактическое мировоззрение Саади в целом обладает четырьмя аспектами: 1) философский аспект; 2) религиозно-мистический аспект; 3) философия нигилизма и свободомыслия; 4) философия эстетизма. Каждый из этих аспектов занимает особое место в газелях Саади и является отражением образа мыслей и особого взгляда на понятия и материальный и духовный мир.

В суфийской поэзии Саади существуют некоторые отличия, которые мало характерны другим великим поэтам. Во-первых, мистицизм Саади обладает своеобразной чувственностью, источником которой является реальная или эзотерическая любовь, в то время как у других поэтов-мистиков эта особенность встречается редко. Во-вторых, существенной чертой суфизма Саади является его

---

¹¹ Фуруги, Мухаммадали. Саади ва осори у. Мукаддима / Мухаммадалии Фуруги // Саади. Куллият. – Тегеран: Паймон, 1380. – С. 5-13.

простота и доступность в понимании¹². Саади часто описывает мистическое таким образом, будто речь идет о настоящей любви и реальном человеке.

Философия нигилизма свободомыслия (риндов) также занимает важное место в мировоззрении Саади Ширази. Свободолюбивый человек в газели Саади Ширази отождествляется со свободой от всех мирских привязанностей и человеческих желаний. Хотя терминологическое и мистическое значение слова «ринд» заметно отличается от его первоначального лексикографического значения, однако в поэзии поэтов-мистиков деяния, поступки и нравственность риндов-нигилистов противопоставлены поступкам и действиям благочестивых и богообязненных людей.

В газелях Саади эстетизм и воспевание красоты, которые часто упоминаются в мистической поэзии или мировоззрении поэтов-мистиков словом «назарбози», обладают особым очарованием. По мнению современных исследователей, среди всех персидских текстов газели Саади занимают особое место в изучении и интерпретации эстетических взглядов¹³. Эстетическое знание - это понятие, которое можно интерпретировать как с объективной точки зрения, так и с интеллектуальной и субъективной. В объективном понятии активны эмоции, а в интеллектуальном - сердце и душа. В обеих понятиях в основу философского мышления и воображения положено созерцание и познание прекрасного образа. Эстетизм и восторженное отношение к красоте рождены в недрах особого внутреннего и сердечного мироощущения - любви к Творцу всего сущего. В познании Бога величайшие философы и мистики считают все красоты вселенной отражением красоты ее Творца и результатом Его бесконечной милости¹⁴. Иранские ученые Али Дехган и Фатима Олимухаммади об эстетизме отмечают, что «идея понимания единства Творца (*рубубият*) в сознании человечества или созерцание красоты в лице возлюбленной, является путем, избранным некоторыми суфиями в эстетизме... Саади, подобно мистикам этого пути, признавал поклонение образной красоте и метафорическую любовь путем воссоединения с Создателем».¹⁵

В мистике Саади Ширази, источник красоты - это сущность Бога, и все красоты мироздания без этой сущности не имеют никакого смысла, и проявляются лишь благодаря ее отражению. Иными словами, в его эстетических взглядах есть соединение двух реальностей: реальной и образной красоты и первоисточника всей красоты мироздания - Всевышнего.

Вторая глава диссертации озаглавлена «Структурно- композиционные особенности газелей Саади» и состоит из трех разделов, первый из которых назван «Саади и выбор метрики аруза в его газельной лирике».

Аристотель уподобил поэзию музыке¹⁶, что абсолютно верно, поскольку только поэзия по тональности и особому звучанию обладает логической связью с музыкой. Газели Саади и в этом случае являются лучшим образцом звучания

12 Зиндаги ва шеъри шоирони бузурги Эрон. Составитель: Зайнаби Яздони. – Т. 2. – Тегеран: Тиргон, 1386. – 622 с.– С. 442.

13 Яъкуби, Порсо и Абтахи, Зухро. Сутухи таълиқ ва тасбияти маънои назарбозӣ дар нигоҳи орифонаи газали Саъди / Порсо Яъкуби и Зухро Абтахи // Институт исламоведения. – №36(16). – Тегеран, 1398 х. – С. 231-259.

14 Нахифи, Исо и Олибари, Аскараҳмади. Зебои аз дидгоҳи Мавлоно ва инъикоси он дар меҳробҳои зарринғоми даврони Элхони / Исо Нахифи и Аскараҳмад Олибари // Институт исламоведения. – №36(16). – Тегеран, 1398. – С. 231-259.

15 Дехкон, Али и Олимухаммади, Фотима. К Чамоли шоҳид дар назари Саъди (Нигоҳе ба андешаҳои чамолпарастони Саъди) / Алии Дехкон и Фотима Олимухаммади // Исследование персидского языка и литературы. – № 15. – Тегеран. – 1392. – С.111-136.

16 Суратгар, Лутфали. Сухансанҷӣ / Лутфалии Суратгар. – Тегеран: Ибни Сино. – 1348. – 203 с.– С. 68.

поэзии с мелодикой, потому что в них особенно ощущается тонический аспект и плавность речи.

Плавность и тональность речи - одна из самых существенных поэтических особенностей газелей Саади. Несмотря на то, что в плавном выражении поэзии Саади ведущую роль и играет простота изложения, однако ключевыми средствами в творчестве Саади являются избранные им особые стихотворные размеры, именно они, прежде всего, в ткани его газелей обеспечивают музыкальность и особую напевность, а не простота выражения. Плавность в поэзии - это приближение к напевности, поэтому в этом случае речь идет больше о метрическом размере, нежели о простоте или «сахль мумтане'» - гениальной простоте.

Мы считаем, что одним из главных факторов напевности газелей Саади является выбор проникновенных и гармоничных стихотворных размеров. Естественно, редифы и рифмы, плавная и безударная лексика, изящные фразы и словосочетания и т.п., оказали влияние на плавность газелей поэта, однако на наш взгляд, немаловажным фактором напевности и тональности в газелях Саади являются те самые мелодичные стихотворные размеры персидской поэзии, лучшими и самыми употребительными из которых он воспользовался при создании газелей. Наиболее распространенными размерами, используемыми поэтом в жанре газели являются *хазадж*, *раджаз*, *рамал*, *мутакариб*, а также – *музоре*, *саре*, *мунсаре*, *муджтас* и *хафиф*. Эти метрические размеры считаются одними из самых мелодичных и напевных размеров аруза в персидской поэзии и признаны одним из главных факторов популярности гармоничной тональности. Эти метрические размеры обеспечивают музыкальный и напевный аспект газелей Саади, а его речь обретает уникальную тональность.

Известно, что в метрической системе аруз размеры отличаются друг от друга тональностью и напевностью речи и благодаря этим особенностям одни в отличии от других приобретают большую мелодичность, что ярко и отчетливо прослеживается в поэзии Саади именно в газелях, поскольку в газелях поэта можно выявить множество примеров, тональный аспект которых ощущимо и существенно отличается от других его газелей. При статистическом подсчете, проведенном нами по более чем 600 газелям Саади, выяснилось, что в сборнике газелей поэта более существенна роль неисключных форм основных и производных метров. В газелях Саади по частоте использования исконных и производных размеров на первой позиции стоит размер рамаль - 193 газели, на второй позиции хазадж - 123 газели, на третьей – муджтас - 110 газелей, на четвертой музаре - 90 газелей, на пятой раджаз - 31 газель, на шестой хафиф - 32 газели, на седьмой мунсарех - 24 газели, на восьмой саре' - 9 газелей, на девятой мутакариб - размер, в котором в диване поэта существует 5 газелей. Однако следует отметить, что при глубоком исследовании размеров и их форм, измененных размеров, выясняется, что их в газелях Саади больше.

Второй раздел второй главы называется «**Рифма и ее особенности в газелях Саади**». В газелях Саади Ширази рифма занимает важное место как один из важнейших принципов поэзии и источник ее различных словесных, литературных и тональных аспектов. Абдул Хусейн Зарринкуб сравнил эмоции и воззрения поэта с простым металлом, и главным фактором плавления металла считает только

размер и рифму, превращающие его в сталь и придающие «силу и блеск стали»¹⁷. Исследуя поэтический диван Саади, можно найти различные особенности рифмовки в его газелях, и определить их роль в становлении особого стиля поэта. Важнейшими особенностями в использовании рифмы, которые в целом являются стилистическим стандартом в газелях Саади, являются использование рифмы внутренней ткани газели, использование имале в рифме, повторение рифмы в бейтах газели.

Следует признать, что если одним из основных способов тональности и напевности поэзии Саади заключается в выборе им особых размеров, то другим способом является использование особой рифмы, которая встречается во внутренней структуре газели поэта. Другими словами, поэту присущ более широкий взгляд на использование рифмы, и помимо ее первоначальной функции – использование в конце строки или перед редифом, она также используется внутри строки или между строками, тем самым придавая газели нежную, проникновенную тональность.

Третий раздел второй главы называется **«Редиф и его особенности в газелях Саади»**. Необходимо отметить, что в газелях Саади Ширази редифу отводится особое место, и с его разнообразными и красочными узорами словесность газели обретает красоту и свежесть. Наряду с тем, что в диване газелей Саади немало примеров с отсутствием рифмы или сольной рифмы, следует отметить, что большинство из них обладают неповторимыми рифмами и их производными, и в сравнении с нерифмованной поэзией, они намного изящнее и мелодичнее.

В газелях Саади можно найти много новых и неизвестных редифов, существенно отличающихся от редифов, сочиненных предшествующими поэтами и его современниками. Редифы, используемые Саади, обладают несколькими существенными особенностями. Во-первых, Саади построил свои редифы посредством древних, малораспространенных персидских глаголов, которые до этого не использовались. Во-вторых, Саади использовал невербальную лексику. В-третьих, Саади в газелях использовал в качестве редифа словосочетания. Однако, помимо перечисленных выше особенностей редифа, которые связаны с его содержательным аспектом, главной особенностью редифа в газелях Саади, связанным с содержательным аспектом, является наличие в газели единой, ключевой темы. Иными словами, редифы Саади создают единство темы в его газелях.

Третья глава диссертации озаглавлена **«Художественно-стилистические особенности газелей Саади»** и состоит из двух разделов. Первый раздел главы – **«Языковые и стилистические особенности газелей Саади»** посвящен исследованию важнейших стилистических и языковых особенностей газелей Саади. Саади Ширази является не только выдающимся мастером жанра газели, но и создателем собственной школы газели, признанной после него многими персидскими поэтами, которые пытались сочинить газель в подражание его стилистике. Иранский исследователь Куруш Камали назвал Саади основателем ширазской поэтической школы и отметил, что «его ценное наследие отражает

---

¹⁷ Зарринкуб, Абдулхусайн. Шеъри бедуруг, шеъри беникоб (бахс дар фунуни шоири, сабк ва нади шеъри форси бо мулохизоти татбики ва интикоди роҷеъ ба шеъри қадим ва имruz) / Абдулхусайн Зарринкуб. – Тегеран: Созмони интишороти Ҷовидон, 1363. – 208 с.– С. 85.

самые важные чаяния, мысли и стремления прошлого и настоящего»¹⁸. Следует добавить, что не только в Ширазе, но и во всех персоязычных регионах школа газелей Саади имела своих почитателей и, по словам Алохона Афсаҳзода, «газели Саади создали особую школу воспевания газелей в последующие столетия»¹⁹.

В сочинении газелей поэтом использован новый подход и строение, которые характерны для него и весьма редко встречаются у предыдущих поэтов и в жанре газели последующих веков. Наряду с тем, что стилевая манера газелей Саади представляет собой смешение старого, традиционного стиля (в аспекте простоты и незамысловатости) и современного стиля поэзии периода его жизни (с введением мистических смыслов в тематику газели), она имеет много новых черт и особенностей, которые подчеркивают новаторство Саади в жанре газели.

Важнейшими и ключевыми особенностями стиля и поэтического мастерства Саади в жанра газели являются специфическое использование элемента *фаҳрия* (восхваление поэтического умения), плавность и гениальная простота (*саҳли мумтане*), сохранение единого сюжета газели, использование лексики, фраз, словосочетаний, пословиц, поговорок. Эти особенности в дальнейшем наблюдаются в творчестве многих великих персоязычных поэтов – Камола Худжанди, Ходжи Кирмани, Хафиза Ширази, Фигани Ширази и других известных мастеров поэзии и слова, и послужили мощным средством развития их поэтического мастерства в жанре газели.

Второй раздел третьей главы называется «Художественные особенности газелей Саади». В газелях Саади Ширази самое примечательное в использовании художественных средств является то, как они использованы или преподнесены особым образом. Наряду с тем, что в газелях Саади использовано множество художественных средств, среди них следует особо обозначить такие средства, как тамсиль, ташбих, истиара, талмих, тазод, ташхис, таджнис, играющие существенную роль в красочной палитре его газели. В применении каждого из этих художественных средств Саади наметил способы, характерные только для его поэзии и которые менее распространены в последующих газелях персидской литературы.

Следует отметить, что в большинстве ташбихов (сравнений), используемых Саади, отчетливо ощущается реальный аспект или использование действительного жизненного опыта. Благодаря этой особенности образы поэта обретают реальное и естественное очертание и представляют читателю насыщенную и выразительную картину жизни. Эта особенность свидетельствует об уникальном стиле и поэтическом вкусе Саади, ставшем в последующем предметом подражания других поэтов.

В газелях Саади существенна роль и других художественных средств, таких как: ташхис, тазод, тафзил, муболига. Несмотря на то, что в газелях Саади эти средства придали определенную свежесть и новизну его лирике, образная структура его газели крепко зиждется на таких художественных средствах как тамсиль, ташбих, истиара, талмих, маджаз и таджнис.

---

18 Сарвистони, Куруш Камоли. Даҳаи саъдишиноси ва донишномаи Саъди / Куруш Камоли Сарвистони // Номаи порси. – №1(11). – Тегеран, 1385. – С. 165-171.

19 Афсаҳзод, Алохон. Чомӣ – шоири -газалсаро / Алохон Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф. – 1989. – 255 с.– С. 35.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

Результаты проведенного исследования по теме диссертации привели нас к следующим выводам и заключениям:

Саади Ширази считается величайшим мастером газели в истории персидской литературы. Его роль в развитии структурно-композиционном, идеино-содержательном, художественном аспекте жанра газели уникальна и несравнима. Саади принадлежит заслуга преобразования газели в устойчивый и самобытный жанр, занявшим в литературе прочную позицию наряду с другими поэтическими жанрами.

Усилиями Саади установлен стандарт определенного количества бейтов в газели. В его диване газелей большая часть газелей состоит из 9-12 бейтов. Количество газелей, состоящих из 13-15 бейтов и 20-24 бейтов, сравнительно немного. Данное обстоятельство в газелях Саади свидетельствует о том, что его газелям присуща краткость и лаконичность в изложении.

Газели Саади обладают богатым тематическим содержанием, и ключевыми из них являются любовь, дружба, гуманизм, философские и духовные воззрения, этико-нравственная тематика. Идейным столпом поэтического мышления Саади или центральной темой его газелей, несомненно, является любовь и диван поэта преисполнен темой любви. Едва ли найдется какая-либо газель в диване поэта, в которой отсутствовали бы лирические моменты или романтические элементы. Осью поэтического мышления Саади является любовь, а мировоззрение и в целом, его видение материального мира, понятий и субъективных смыслов осуществляется с точки зрения любви и душевного сострадания.

В газелях Саади философско-диадактические воззрения занимают особое место. В целом, в философии Саади Ширази представляют интерес четыре воззрения: философские мировидение, религиозно-мистические взгляды, идеи свободомыслия (риндов) и эстетизм.

Особой стилистической чертой в газелях Саади является специфическое использование фахрие или восхваление собственного поэтического мастерства, а также гениальная простота выражения, использование парадоксальных выражений, особенностей употребления псевдонима, употребление специальной лексики с установленными по умолчанию смыслами. Благодаря указанным особенностям газели Саади значительно отличаются от лирики других поэтов, и указывают на особую стилевую манеру.

Для совершенства газели Саади использовал множество средств художественной выразительности, среди которых поэт отдает большее предпочтение таким средствам как тамсиль, ташбих, истиара, таджнис, талмих, тазод, ташхис. Названные художественные средства играют ключевую роль в создании новых и оригинальных образов в газелях Саади. Самое примечательное в газелях Саади с точки зрения использования художественных средств изображения является их специфическое использование и гармоничное вплетение в ткань газели. Саади продемонстрировал особое мастерство в применении художественных средств, ставшие впоследствии источником вдохновения в творчестве других поэтов.

2. Рекомендации по практическому использованию результатов исследования:

1. Представление Саади о понятии любви основано на двух моментах: реальной или образной любви и духовной или истинной любви. В связи с этим любовь в газелях Саади движется в двух направлениях: земном и божественном. В газелях Саади обозначенные виды любви воспеты одинаково искренне и трогательно [1-А].

2. Особое место в философии Саади занимают религиозно-мистические взгляды. Различные религиозные вопросы и проблемы мировидения, такие как вопрос принуждения и волеизъявления, размышления о Творце, восторг и изумление от божественных творений, терпимости к иным религиям и течениям, очищения сердца и души, освобождение души от мирских наслаждений и привязанности к земным благам и многие другие философские размышления являются одними из ключевых тем взглядов и богословско-мистического учения Саади Ширази [1-А].

3. Среди всех философско-мистических идей Саади эстетизм занимает особое место. Эстетизм и игра зрения, часто встречающиеся в газелях Саади, в действительности связаны с его мистической любовью. Саади считает Бога обладателем невообразимой и неописуемой красоты и считает его красоту абсолютной. По его мнению, вся красота мироздания и человека, различные существующие духовные и телесные милости и благодеяния есть лишь отражение красоты Творца, поскольку он есть кульминация красоты и совершенства [1-А].

4. Одной из наиболее примечательных поэтических особенностей газелей Саади является плавность и красивая тональность речи. В сочинении газелей Саади использовал многие из наиболее распространенных метрических размеров персидской поэзии, в частности хазадж, муджтас (с), музоре', саре', мунсарех, хаиф и их производные размеры. Следует отметить, что из этих метрических размеров, кроме метра хазадж (который в своем исконном виде больше встречается в диване поэта) в газелях Саади использованы их производные метры. Благодаря метрическим размерам и их производным газели Саади обрели особую тональность и мелодичность, а байты получили нежность, навевающую покой и умиротворение [6-А].

5. В газелях Саади Ширази рифма является одним из важнейших столпов поэзии и источником ее различных лингвистических, литературных и тональных аспектов. Наиболее важными особенностями, которые обусловили возникновение особой стилистической манеры в газелях Саади, являются использование рифмы во внутренней ткани газели, использование имале в рифме и повторение рифмы в байтах. [6-А]

6. В газелях Саади Ширази «редиф» занимает особое место, и его разнообразные и красочные формы придают невероятную образность газелям Саади. Наряду с тем, что в диване газелей Саади немало примеров с отсутствием рифмы или сольной рифмы, следует отметить, что большинство из них обладают неповторимыми рифмами и их производными, и в сравнении с нерифмованной поэзией, они намного изящнее и мелодичнее. Главной особенностью редифа в газелях Саади, несвязанной со структурой и тональностью газелей, является наличие в газели единой, ключевой темы. Иными словами, редифы Саади создают

единство темы в его газелях, чем и отличаются в большей степени от газелей не имеющих редиф. [6-А].

7. Многократное использование фахрие - одна из стилистических особенностей газелей Саади. Фахрие в газелях Саади с точки зрения темы и содержания обычно делятся на две категории: 1) описание поэзии и его поэтического умения; 2) восхваление родины. В газелях Саади описание поэзии и его поэтического умения является главной фахрие, которому автор отдает большее предпочтение, чем второй категории, и несомненно, это является выдающейся чертой стилевой манеры поэта. В части фахрие Саади существует особенность - своего рода тактичная красноречивость, восхваляющее собственную личность и поэтическое творчество. Ни в одной газели, где Саади возносит славу собственной персоне, поэт не пытается унизить и критиковать творчество других поэтов, как это делали некоторых поэты, высмеивавшие творчество других. Саади присуща природная тактичность, позволяющая ему придерживаться норм морали и этики, соблюдать культуру речи [5-А].

8. Одной из особенностей газелей Саади является повтор содержания. При этом следует отметить, что повтор свойственен только содержанию тематики, рожденной поэтическим воображением Саади, а не повтору взглядов и замыслов других поэтов. Потому что Саади Ширази - одна из уникальных персон среди прочих великих деятелей персидской литературы, в чьих словах интеллектуальная самостоятельность находится на первом месте, и он избегает любого чуждого мышления и словесности. В газелях Саади повтор традиционно происходит в двух формах: формально и по содержанию. В связи с этим в газелях Саади существует формальный повтор, осуществляемый двумя способами. Первый способ - повторение строки или части строки внутри одной газели, а второй - повторение совместной строки внутри двух газелей. В газелях Саади также наблюдается содержательный повтор. Хотя этот тип повтора осуществлен в рамках одной строки, отличие от формального повтора в том, что оно выражается в содержании, а не в форме.

9. Одной из особенностей газелей Саади является использование авторского псевдонима в тексте газели. В газелях Саади псевдоним используется различными способами. Способы использования псевдонима в газелях Саади имеют две примечательные особенности: 1) по месту использования; 2) по количеству псевдонимов. Из 617 газелей, существующих в четырех поэтических диванах Саади, в 568 газелях используются псевдонимы, а в 49 газелях их нет. То есть из общего числа газелей псевдонимы используются почти в 90%, а газели без псевдонимов составляют около 10% [2-А].

В газелях Саади псевдоним делится на четыре типа в зависимости от позиции употребления: 1) газели, в которых псевдоним традиционно используется в последнем байте; 2) газели, в которых псевдоним употребляется в предпоследнем байте; 3) газели, в которых псевдоним используется перед двумя заключительными байтами (т.е. в третьем байте от конца); 4) газели, в которых псевдоним приведен в средней части газели [2-А].

10. Использование танокуз, то есть парадокса является примечательной особенностью газелей Саади. Исследуя сборник газелей Саади, можно найти множество примеров поэтического контраста, свидетельствующего об интересе поэта к данному средству художественного выражения. В применении этого

литературного приема в газелях Саади в целом можно выделить два вида изложения, встречающихся в большом количестве: 1) использование изящной речи; 2) использование художественных средств выражения [4-А].

11. Ташбих - один из важнейших элементов метафорического описания в газелях Саади. Сравнения у Саади делятся на два вида, в зависимости от способов использования: явные и скрытые. По частоте употребления в тексте газелей Саади преобладают сравнения первого вида. Скрытые сравнения поэта, находясь на втором месте по употреблению в тексте газелей, с одной стороны, выражены более кратко, с другой - играют огромную роль в метафоричности содержания поэтического произведения. Отличительной особенностью сравнений Саади является их реальный аспект, в котором повседневные реалии и жизненные, объективные наблюдения играют особую роль [4-А].

12. Наряду с тем, что в газелях Саади использовал оба вида аллегории – скрытую и явную, яствует, что поэт все же больше тяготеет к скрытой аллегории. Скрытая аллегория в газелях поэта чаще всего используется в виде истиара изафа (дополнительные аллегории) и кина (иносказание, намек). Наиболее существенной особенностью в способе подачи дополнительных аллегорий в газелях поэта является использование в тексте нескольких аллегорий в одном бейте, благодаря чему поэтические замыслы Саади стали более эффектными и проникновенными [4-А].

13. Тамсиль в газелях Саади использован по-разному. Один из самых распространенных способов построения тамсиля у Саади – краткость и лаконичность. В таком тамсиле в одном байте собрано несколько логически сходных значений или смысловая совокупность. По содержанию тамсиль у Саади имеет реалистичную основу и опирается на реальные примеры или тамсилях из повседневной жизни. Обладая народным происхождением, используя примеры из жизненного опыта людей, нравственный аспект является одной из главных особенностей тамсилей Саади [4-А].

14. Искусство талмых занимает особое место в газелях Саади. Одной из характеристик талмиха в газелях Саади является акцентирование внимания на нескольких понятиях и персонах в одном байте и даже в одной строке. Данная особенность отчетливо прослеживается в тексте газелей Саади, и количество стихов, в которых встречается сразу несколько талмихов, не мало [4-А].

15. В газелях Саади значима роль маджаз (метафора). В связи с широким использованием указанного средства художественной выразительности газели Саади можно признать сборником персидских метафор. Метафора используется в его поэзии в виде отдельных слов, специальных фраз и выражений, и отдельных предложений. Но среди указанных типов более значительна роль метафор, построенных в виде словосочетаний. В тексте газелей Саади указанный тип метафоры классифицируется на различные типы по форме и содержанию.

16. В газелях Саади поэтическая фигура таджнис занимает значительное место. Эта фигура используется как важное лингвостилистическое средство в оформлении поэтической тематики Саади в большинстве его газелей и придает особое очарование и притягательность его стихам. Хотя в поэзии Саади используются разные виды фигуры таджниса, наиболее распространенными среди них являются в поэзии поэта полный таджнис, как и мумасила, так муставфии. Одной из особенностей использования искусства таджнис в газелях Саади является

их сочетание с фигурой ихам (поэтический приём, когда в одной строке приводятся омонимы). Двузначность смысла в одном из омонимичных слов, с одной стороны, привела к образованию нескольких поэтических смыслов, с другой стороны, стала фактором эффектного влияния воззрений поэта.

ВАЖНЕЙШИЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ РАБОТАХ АВТОРА:

1) Статьи, опубликованные в журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Абдулманионзода, М.А. Ғазалиёти Саъдӣ ва анвоъи онҳо аз нигоҳ мазмуну мундариҷа / М. Абдулманионзода // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия филологических наук. - 2018. - №8. - С. 121-11.

[2-А]. Абдулманионзода, М.А. Таҳаввули ғазалсарои то Саъдӣ ва дар замони Саъдӣ / М. Абдулманионзода // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия филологических наук. - 2019. - №1. - 271-276.

[3-А]. Абдулманионзода, М.А. Ваҳдати мавзӯъ дар ғазали Саъдӣ / М. Абдулманионзода // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия филологических наук. -2020. - №7. - С. 234-240.

[4-А]. Абдулманионзода, М.А. Ташибҳ ва тарзи адои он дар ғазалиёти Саъдӣ / М. Абдулманионзода // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия филологических наук. - 2020. - №9. - С. 251-10.

[5-А]. Абдулманионзода, М.А. Фахрия – ҳамчун воситаи тафоҳур аз ҳунари шоири ва худогоҳии эҷоди дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ / М. Абдулманионзода // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия филологических наук. –2021– №3. - С. 221-21.

[6-А]. Абдулманионзода, М.А. Саъдӣ ва интиҳоби авзон дар ғазал / М. Абдулманионзода // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Отделение филологических наук. –2021– №4. - С. 195-203.

[7-А]. Сайдҷафаров, О.Ш. Абдулманионзода, М.А. Вожаҳои калидӣ ва нақши онҳо дар оғариниши мазомини нав дар ғазалиёти Саъдӣ / О.Ш. Сайдҷафаров, М.А. Абдулманионзода // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. Серия филологических наук. –2022– №2. – С. 186-194.

2) В других журналах

[8-А]. Абдулманионзода, М.А. Вижагиҳои сабкиву забонии ғазалиёти Саъдӣ / М. Абдулманионзода // Дангаринский государственный университет. Научно-теоретическая конференция, посвященная дню государственного языка. –2021– №1. – С. 173-176.

АННОТАЦИЯ

кори диссертационии Абдулманионзода Мұхаммадсіддик Абдучаббор дар мавзуи «Поэтикаи ғазалиёти Саъдӣ», ки барои дарефти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯи иҳтисоси 10.01.08 – Назарияи адабиет. Матнишиносӣ пешниҳод шудааст.

Вожаҳои қалидӣ: Саъдӣ, ғазал, мавзуи ғазал, мазмуну мундариҷа, ишқу муҳабbat, ишқи илоҳӣ, панду ахлоқ, авзони равон, оҳангнокӣ, қофияву радиф, сабк, фахрия, ваҳдати мавзуъ, таноқузи фикрӣ, услуб, санъатҳои бадеӣ, воситаҳои тасвир, ташбех, истиора, тамсил, талмех, маҷоз, таҷнис.

Диссертацияи номзадӣ таҳқиқи эҷодиёти Саъдии Шерозиро дар мисоли ғазалиёти ў фаро мегирад. Дар диссертация ҷаҳор ҷанбаи муҳими ғазалиёти Саъдӣ: мавзуъ ва мундариҷа, поэтика, бадеиёт ва сабки ғазалиёти Саъдӣ баррасӣ гардидааст.

Муаллиф дар муайян кардани мавзуоти меҳварии ғазалиёти Саъдӣ бар ин назар аст, ки мавзуи ишқу муҳабbat ва ақоиди фалсафию ирфонӣ аз мавзуоти марказии ғазалиёти шоир маҳсуб мешавад. Ў дар ин замана ишқи тасвирномудаи Саъдиро дорои ду ҷанба: воқеӣ ва ирфонӣ дониста, хусусиятҳои ҳар ду навъро бо мисолҳои қотеъ мавриди таҳқиқ қарор медиҳад.

Дар иртибот ба ҷаҳонбинӣ ва ақоиди фалсафиву ирфонии Саъдӣ муаллиф бар ин назар аст, ки дар ғазалиёти Саъдӣ ҷаҳор ҷанба: диди ҳакимонаву мутафаккиронা ба дунё, дидгоҳи диниву орифона, андешаҳои риндӣ, ҳуснпарварӣ ё ҷамолпарастӣ мақоми назаррастардоранд.

Муаллиф дар иртибот ба масоили поэтикии ғазалиёти Саъдӣ интиҳоби авзони равон, корбурди қофияҳои дарунӣ ва нақши онҳо дар ҷанбаи мусиқоии ғазал, бакоргирии имола дар қофия, такрори қофия дар матни ғазал, истифодаи радифҳои науву тоза, корбурди радифҳои гуногуншакл, робитаи мантиқӣ миёни радиф ва мазмуни ҷумларо аз асоситарин хусусиятҳои поэтикии ғазалиёти шоир мешуморад.

Қисмати муҳими диссертация ба таҳқиқи масоили сабкӣ ва бадеии ғазалиёти Саъдӣ баҳшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки асоситарин хусусиятҳои сабкӣ дар ғазалиёти Саъдӣ – инҳо корбурди маҳсуси фахрия ё тафоҳуроти хунарӣ, содабаёнӣ ва равиши саҳли мумтанеъ, такрори мазмун, тарзҳои вижай корбурди таҳаллус, ҳифзи ваҳдати мавзуъ, нақши қалидии вожаҳои мансуб ба сиёсату разм, иқтисодиёту тичорат, ифодакунандай номи ҷонварон, мағҳумҳои хешутаборӣ ва синнусолӣ, ибораву ифодаҳо ва амсолу мақолҳои ҳалқӣ, истифода аз таноқузоти фикрӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар мавриди корбурди воситаҳои асосии тасвири бадеӣ муаллиф бар ин назар аст, ки ҳарчанд дар ғазалиёти Саъдӣ анвои зиёди санъатҳои бадеӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, аммо миёни онҳо санъатҳои амсоли тамсил, ташбех, истиора, талмех, тазод, ташхисро, баҳусус метавон ном гирифт, ки мақоми назаррастарро ишғол менамоянд. Муаллиф хусусиятҳои назарраси санъатҳои мазкурро дар мисоли ғазалиёти Саъдӣ баррасӣ карда, нақши ҳар қадоми онҳоро дар муассиртару бадеътар гардидани мазомини матраҳнамудаи шоир муайян намудааст.

Дар маҷмуъ, дар диссертация асоситарин ва муҳимтарин вижагиҳои мавзӯй, поэтиқӣ, бадеӣ ва сабкии ғазалиёти Саъдии Шерозӣ таҳқиқ шуда, нақши бузурги Саъдӣ дар ташаккул ва таҳаввули жанри ғазал муқаррар гардидааст.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Абдулманионзода Мухаммадсiddика Абдулжаббора на тему «Поэтика газелей Саади», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.08 – Теория литературы. Текстология.

Ключевые слова: Саади, газель, тематика газели, содержание, любовь, божественная любовь, нравственность, плавные метрические размеры, тональность, рифма, редиф, стиль, фахрие, единство сюжета, прием парадокса, стиль, средства выразительности, фигуры речи, ташбих, истиара, тамсиль, талмех, маджаз, таджнис.

Диссертационная работа посвящена исследованию творчества Саади Ширази на примере его газелей. В диссертации изучены четыре важных аспекта: идеино-содержательный, поэтический, художественный и стилистический аспекты газелей Саади.

Автор, определив основную тематику газелей Саади, считает, что тема любви и философско-духовных воззрений является одной из ключевых тем газелей поэта. В данном контексте он исследует любовь, описанную Саади, как имеющую два аспекта: реальный и мистический, и исследует характеристики обоих аспектов на обоснованных примерах.

Исследовав философско-дидактическое мировоззрение Саади автор считает, что в газелях Саади более отчетливо прослеживаются четыре аспекта: философский и дидактический взгляд на мир, религиозно-мистическое мировоззрение, нигилизм свободомыслия и эстетизм.

В диссертации исследована поэтическая проблематика газелей Саади, где метрические размеры, использование внутренних рифм и их роль в тональности газели, использование имале при рифмовке, повтор рифм в газели, использование новых редифов, употребление редифов разнообразных форм, логическая связь между редифом и содержанием предложения выделены автором как важнейшие поэтические особенности газелей поэта.

Важная часть диссертации посвящена исследованию стилистических и художественных проблем газелей Саади. Автор подчеркивает, что основными стилистическими особенностями газелей Саади является специфическое использование фахрие или восхваление собственного поэтического мастерства, плавность и стиль недоступной простоты, повтор содержания, особые способы использования псевдонима, единство сюжета, ключевая роль лексики, связанной с управлением и властью, торговлей и экономикой, именами животных, понятиями о родстве и возрасте, а также народных выражений и пословиц и литературного приема – парадокса.

Относительно использования основных средств художественного описания автор придерживается мнения, что хотя в газелях Саади использовались многие виды фигур речи и средств художественной выразительности, среди них особое место занимают такие средства и фигуры, тамсиль, ташбих, истиара, талмех, тазод, ташхис и т.п. Автор исследовал отличительные черты указанных средств и фигур речи на примере газелей Саади и выявил влияние каждого из них на степень эффективности и художественности текста газели.

В целом в диссертации рассмотрены основные и важнейшие тематические, поэтические, художественные и стилистические особенности газелей Саади Ширази, выявлена существенная роль Саади в становлении и эволюции жанра газели.

ANNOTATION

dissertation work of Abdulmannonzoda Muhammadsiddik Abdujabbor on «The poetics of Saadi gazels», submitted for obtaining the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.01.08 – Theory of Literature. Textology.

Key words: Saadi, ghazal, ghazal theme, content, love, divine love, morality, metrical meters, tonality, rhyme, parable, style, fakhriya, plot unity, paradox technique, style, means of expression, figures of speech, *tashbih*, *istiara*, *tamsil*, *talmeh*, *majaz*, *tajnis*.

The dissertation work is devoted to the study of the work of Saadi Shirazi on the example of his gazelles. The dissertation studied four important aspects: ideological and content, poetic, artistic and stylistic aspects of Saadi's ghazals.

The author, having determined the main theme of Saadi's ghazals, believes that the theme of love and philosophical and spiritual views is one of the key themes of the poet's ghazals. In this context, he explores love, described by Saadi as having two aspects: the real and the mystical, and explores the characteristics of both aspects with valid examples.

Having studied the philosophical and didactic worldview of Saadi, the author believes that four aspects are more clearly traced in Saadi's ghazals: a philosophical and didactic view of the world, a religious and mystical worldview, nihilism of freethinking and aestheticism.

The dissertation explores the poetic problems of Saadi's ghazals, where the metrical measures, the use of internal rhymes and their role in the tonality of the ghazal, the use of *imala* in rhyming, the repetition of rhymes in the ghazal, the use of new parables, the use of parables of various forms, the logical connection between the parabel and the content of the sentence are highlighted by the author as the most important poetic features of the poet's gazels.

An important part of the dissertation is devoted to the study of the stylistic and artistic problems of Saadi's ghazals. The author emphasizes that the main stylistic features of Saadi's ghazals are the specific use of fahriye or the praise of one's own poetic skill, the fluidity and style of inaccessible simplicity, the repetition of content, the special ways of using a pseudonym, the unity of the plot, the key role of vocabulary related to management and power, trade and the economy, names of animals, concepts of kinship and age, as well as folk expressions and proverbs and a literary device – a paradox.

Regarding the use of the main means of artistic description, the author is of the opinion that although many types of figures of speech and means of artistic expression were used in Saadi's ghazals, such means and figures, *tamsil*, *tashbih*, *istiara*, *talmikh*, *tazod*, *tashkhis*, etc., occupy a special place among them. The author studied the distinctive features of these means and figures of speech on the example of Saadi's ghazals and revealed the influence of each of them on the degree of effectiveness and artistry of the ghazal text.

In general, the thesis considers the main and most important thematic, poetic, artistic and stylistic features of Saadi Shirazi's ghazals, reveals the significant role of Saadi in the formation and evolution of the ghazal genre.